

"מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?"

פתיחה

מאמרם של חז"ל "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" מחייב עיון וביאור. בגמרא מגילה דף י' ע"ב הוא מובא בקשר לנושא השאלה: "מי חדי קודשא בריך הוא במפלתן של רשעים?" ואולם מאמר זה עומד לכאורה בסתירה למאמרים אחרים של חז"ל, ואף הוא עצמו מחייב בירור במסגרת "מחשבתם של ישראל".

לדיון בסוגיה חשובה וערכית זו מוקדש איפוא מאמרנו, אשר לליבונו נזקקנו למאמריהם וביאוריהם של רבים. דיוננו יתפצל וינוע איפוא בין ביאור המאמר עצמו וכללות גישתם של חז"ל לנושא [אמירת הלל בפסח], ובין יישום והשלכת הסוגיה כלפינו אנו כיום הזה.

א. הפתיחתא

במסגרת אגדות חז"ל הדורשות "פתיחותיה" של מגילת אסתר, מופיעות בבבלי מסכת מגילה¹ סדרת דרשות, הבאות "להכין את הקהל" לקראת המגילה ולהפנות את תשומת לבו לעומק משמעותה².

בין הדרשות מופיעה גם דרשתו של ר' יהושע בן לוי:

ר' יהושע בן לוי פתח לה³ פתחא להאי פרשתא, מהכא:
'והיה כאשר שש ה' עליכם להטיב אתכם כן ישיש להרע לכם'

1. הדרשות מתחילות בדף י' ע"ב ומשתרעות על פני רובו של פרק ראשון.
2. ראה רש"י למגילה שם ד"ה פיתחא "כשהיו רוצים לדרוש בענין אגרת הפורים היו מתחילים לדרוש מפסוק מסויים הנקרא פתחא". ועיין במאמרו של ר' יוסף היינמן ז"ל "מעשי ידי טובעין בים...", ספר השנה - אוניברסיטת בר-אילן שנת תש"ל עמ' 80.
3. עיין במאמר הנ"ל של ר' יוסף היינמן עמ' 81 הערה 4, שכתב "שעל אף השינויים הרבים בשמות המוסרים, הרי כל אלו הנזכרים הם אמוראים ארץ ישראלים בני המאה ה-3. ברם הדרשה בשלימותה בודאי אינה של ר' יהושע בן לוי, שכן אין הוא

(דברים כח: סג) ומי חדי הקב"ה במפלתם של רשעים והא כתיב 'בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו' (דה"י ב, כ: כא), וא"ר יוחנן מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו, לפי שאין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים, וא"ר יוחנן מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה' (שמות יד: כ), בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?! א"ר אלעזר הוא אינו שש אבל אחרים משיש, ודיקא נמי דכתיב 'כן ישיש' ולא כתיב 'ישוש' שמע מינה.

דרשה זו מתפרשת לפי פשוטה כך: "מעשה ידי" אלו המצרים, שהם מעשה ידיו של הקב"ה עם היותם רודפי ישראל באותה שעה. ואמנם ר"ש בן היתום⁵ כותב במפורש שהכוונה ב'מעשה ידי' הוא למצרים. ביאור הדרשה איפוא: כשם שלא נאמר "כי טוב" במלחמת יהושפט "כשיצא להילחם על העמונים והגבעונים שבאו אליו"⁶, שמשמע שלא היה טוב להקב"ה שיקלסו לפניו על זאת⁷, כך לא היה טוב שיאמרו המלאכים שירה לפני הקב"ה על מפלת המצרים.

על בסיס פירוש זה מובן גם הקושי של הגמרא הנ"ל בספר דברים, ומי חדי הקב"ה במפלתם של רשעים? שהרי בשני מקומות אלה לא רצה הקב"ה בקילוס ובשירה, ואילו על פי הפסוק בדברים משמע שהקב"ה שמח במפלת רשעים.

בדומה לפתיחה במסכת מגילה⁸, דורשת הגמ' בבבלי סנהדרין⁹ את הדברים הבאים:

'ויעבר הרינה במחנה' (מ"א כב: לו) א"ר אחא בר חנינא
'באבוד רשעים רינה' (משלי יא: י) באבוד אחאב בן עמרי רינה.

יכול לצטט את רבי אליעזר או ר' יוסי בר' חנינא בדורות שלאחריו, וגם אין להניח שיצטט את ר' יוחנן הצעיר ממנו. וראה באגדת אסתר (מהדורת בובער לבוב חש"ד) בפרשה א' שגורס ר' יהושע בן חנניה.

4. הפסוק בשלמותו בספר דברים הוא כך "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל פני האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה".

5. פירוש מסכת משקין לרבינו שלמה בן היתום, דף 120 (הוצאת מקיצי נרדמים ירושלים, תשכ"ח).

6. רש"י מגילה שם ד"ה בצאת לפני החלוץ.

7. רש"י שם ד"ה הודו לה'.

8. וע"ע באיכה רבה פתיחתא כ"ד "אמר ר"ל בג' מקומות בקשו מלאכי השרת לאמר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן ואלו הן, בדור המבול ובים ובחורבן בית המקדש.. בים - כתוב ולא קרב זה אל זה כל הלילה". ועיין להלן פרק ג' הערה 41.

9. סנהדרין דף לט ע"ב ועיין בדקדוקי סופרים במגילה ובסנהדרין. ובענין שמות מוסרי

ומי חדי קודשא בריך הוא במפלתן של רשעים, הכתיב 'בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו' (דה"י ב, כ: כא) ואמר רבי יונתן מפני מה לא נאמר בהודאה זו כי טוב לפי שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים, דאמר ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן: מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה', באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה, אמר להן הקב"ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה לפני? אמר ר' יוסי בר חנינא הוא אינו שש אבל אחרים משיש דיקא נמי דכתיב 'שיש' ולא כתיב 'ישוש' שמע מינה.

ב. קשיים

סביב דרשה זו של ר' יוחנן מתעוררות שאלות רבות¹⁰:

הראשונה שבהם איך אמרו משה וישראל שירה על הים, בו בזמן שהקב"ה לא נתן למלאכי השרת לומר שירתם מפני שמעשה ידיו טובעים בים? במה מתבטאת חוסר שמחתו של הקב"ה בדחיית בקשת המלאכים לומר שירה, אם משה ובני ישראל שרו "אז ישיר" אחר טביעת המצרים?

יתירה מזו, לא רק שישראל אמרו שירה מדעת עצמם, אלא שזכו ואמרו שירה מתוך השראת שכינה, ובשמחה על מפלתם של המצרים. כמו ששנינו בתוספתא סוטה¹¹: "דרש ר"ע בשעה שעלו ישראל מן הים בקשו לומר שירה, שרתה עליהן רוח הקודש ואמרו שירה... ר' יוסי הגלילי אומר כיוון שעלו ישראל מן הים וראו אויביהם פגרים מתים ומוטלים על שפת הים אמרו כולם שירה". וכן מפורש במכילתא פרשת בשלח¹²: "ר' נחמיה אומר שרתה רוח הקודש על ישראל ואמרו שירה..."

השמועה ראה לעיל הערה 3. וראה במאמרו של פרופ' אליאב שוחטמן ב"גוילין" תשרי תש"ן במאמר "בנפול אויבך אל תשמח" הערה 14.

10. שאלות אלו נשאלו ע"י האחרונים לפני דורנו, כגון החוות יאיר ומהרש"א שיובאו בהמשך. כמו כן, נשאלו ע"י רבנים בזמנינו שכתבו מאמרים בנושא זה, ראה במאמר "הלל ושירה" של הרב ז. בנדיקט בחוברת תורה שבעל פה בהוצאת מוסד הרב קוק כרך כ"ה עמוד קטו, ובספר החיל והחוסן של ר' יהושע הגר-לאו במאמר "שמחה במפלה של רשעים" עמ' 225-227, ובספרו של הרב ש. גורן משיב מלחמה חלק א' עמ' ז. (סגנון השאלה בהמשך לקוח ממאמרו של הרב גורן).

11. תוספתא סוטה פ"ו ב'.

12. מכילתא פרשת בשלח מסכתא דשירה פרשה א' ד"ה ויאמרו לאמור.

"מעשה ידי טובעים בים - ואתם אומרים שירה?"

וביתר ביאור ובהדגשה יתירה אמר ר' נחמיה בירושלמי¹³: "בשעה שעלו אבותינו מן הים ראו פגרי אנשים חטאים שהיו משעבדים בהם בפרך בעבודה קשה וכולם פגרים מתים מושלכים על שפת הים, ביקשו לומר שירה ושרתה עליהם רוח הקודש ואפילו קטן שבישראל היה אומר שירה כמשה".

והרי עיקרה של שירת הים אינה רק הודיה להקב"ה אלא גם שירה על טביעתם של המצרים בים, שהרי השירה שזורה דימויים רבים לתיאור טביעתם: "סוס ורוכבו רמה בים", "מרכבות פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלישי טובעו בים סוף", "תהומות יכסומו ירדו במצולות כמו אבן"¹⁴.

"שירה זו לא היתה ביטוי ספונטני של עם ישראל, אלא העם כולו, אנשים נשים וטף הגיעו באותה שעה לדרגת נבואה עליונה ואמרו שירה בהשראת רוח הקודש ששרתה עליהם. כמו שאמרו חז"ל¹⁵ "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל ושאר נביאים". וכן שנינו במסכת סוטה¹⁶: "כיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו, כיון שראו את השכינה עולל הגביה צוארו ותינוק שמט שד מפיו ואמרו 'זה א-לי ואנוהו'..."^{16א}

בשאלת אם כן שוב השאלה, למה השרה הקב"ה רוח קדשו על עם ישראל לומר שירה בשעה שמעשה ידיו שלו טובעים בים?

השאלה נעשית חריפה עוד יותר לנוכח העובדה שגם המלאכים עצמם, הגם שתחילה נמנעו מלומר שירה הרי הם עצמם שבו ואמרו שירה, כפי שזה בא לידי ביטוי במדרש.

הנה למשל בתנחומא ישן¹⁷:

כיון שעלו ישראל מן הים בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה. א"ר אבין הלוי משל למה הדבר דומה למלך שירד למלחמה ונצח ובא בנו ועבדיו ועטרה בידם ליתן בראשו של המלך. באו למלך אמרו לו: בנך ועבדיך עומדים ועטרה בידם

13. ירושלמי סוטה פ"ה ה"ד.

14. וראה בשמות רבה כג: ו - "ארנן לבקר חסדך (תהילים פט: יז) ארנן על מה שכתוב ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים... ויהם את מחנה מצרים" (שמות יד: כד).

15. מכילתא בשלח יד.

16. סוטה דף ל ע"ב.

16א. מספרו של הרב גורן, ראה לעיל הערה 10.

17. תנחומא ישן (הוצאת בובער) פרשת בשלח אות יג המובא גם בילקוט ש"ח א רמז רמ"א.

מי ייכנס תחילה? אמר להם: שוטים שבעולם, עבדי קודם לבני?
 ייכנס בני תחילה! כך כיון שעלו ישראל מן הים באו ישראל,
 ומלאכי השרת לומר שירה. אמר הקב"ה למלאכי השרת: הניחו
 ישראל תחילה. שנאמר 'אז ישיר משה ובני ישראל'... נמצאו
 הנשים ומלאכי השרת עומדים, אמר רבי חייא בר אבא... עשה
 שלום ביניהם¹⁸, שנאמר 'קדמו שרים אחר נוגנים' (תהילים סח:
 כו) 'קדמו שרים' – אלו ישראל ואח"כ 'נוגנים' אלו מלאכים וכו'.

בדומה לזה נמצא גם בשמות רבה¹⁹: "...וכיון שיצאו ישראל מן הים באו מלאכים
 להקדים שירה לפני הקב"ה, א"ל יקדמו בני תחילה, הה"ד 'אז ישיר משה' אז 'שר' לא
 נאמר אלא 'ישיר', אמר ישיר משה ובני ישראל תחילה".

יתר על כן יש לשאול על דרשת ר' יוחנן, משום שהיא עומדת בסתירה לכאורה,
 לגמרא אחרת, אף היא בתלמוד בבלי, במסכת ברכות, בה נאמר מפורש שיש שמחה
 במפלתם של רשעים.

דרש ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי, ק"ג פרשיות אמר
 דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתם של רשעים שנאמר
 'יתמו חטאים מן הארץ ברכי נפשי את ה' הללויה' (תהלים קד:
 לה)²⁰.

ובעוד מקום במסכת ברכות, לא רק שהדברים עומדים בסתירה עם תוכן דברי ר'
 יוחנן, אלא שר' יוחנן גופו הוא בעל המימרא²¹ שמתנגד לדרשתו במגילה.

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בר יוחאי מאי דכתיב 'פיה
 פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה' (משלי לא: כו) כנגד מי
 אמר שלמה מקרא זה, לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר
 בחמישה עולמים ואמר שירה... ראה במפלתן של רשעים ואמר
 שירה שנאמר יתמו חטאים מן הארץ... ברכי נפשי את ה'
 הללויה (תהלים שם)²².

18. פירוש, שיאמרו המלאכים באמצע. זית רענן לילקוט שמעוני שם הערה נח.

19. שמו"ר כג: ז, ילקוט שמעוני תהילים סח רמז תשי"ט.

20. ברכות דף ט ע"ב

21. ראה צ"ח ברכות דף י, ע"א שכותב שאכן מדובר באותו ר' יוחנן ומאריך בדרוש כדי
 ליישב. וראה להלן הערה 29.

22. ברכות דף י ע"א; וביקרא רבה ד: ז "א"ר שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן קד'
 מזמורים אמר דוד ולא חתם בהם הללויה עד שראה במפלתם של רשעים".

לפי דברי ר' יוחנן רואים אנו שדוד אשר בודאי היה דבק בדרכי ה' והולך בדרכיו, ראה לנכון דוקא לשמוח במפלת הרשעים²³. אין זו גם שמחה רגילה, אלא שמחה שיש בה אמירת 'הללויה', שגדולה מכל לשונות השבח שבספר תהילים "שכולל שם ושבח בבת אחת"²⁴.

לקשיים אלה באו הסברים ובאורים שונים בפירושי הדורות האחרונים.
[סידרון של השיטות להלן – לפי סדר נוחות העיון]

ג. הרב כשר

הרב כשר זצ"ל בספרו תורה שלמה²⁵, על הפסוק "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", עושה נסיון מקיף לבאר סוגיה זאת, ומביא ממדרשים ארץ ישראלים מקבילות לדרשה של ביטול שירת המלאכים בטביעת המצרים. משמעם של הדברים במדרשים שמביא הרב כשר, הוא היפוכו של המובא במסכת מגילה בסוגית "מי חדי".

הנה למשל, בתנחומא²⁶ נאמר:

בשעה שהיו ישראל חונים על הים באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה ולא הניחן הקב"ה שנאמר 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה' ואומר 'וקרא זה אל זה ואמר קדוש' (ישעי' ו: ג) למי היו דומין למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויביו והלך להביא אותו (את בנו) ובאו הבריות לומר לו אימנן²⁷. אמר להם כשאני פודה את בני אתם מקלסים אותי!! כך ישראל היו נתונים בצרה בים באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה, נזף בהם, אמר להם בני נתונים בצרה ואתם מקלסים לפני...!!

23. יש לציין עם זאת, שחז"ל לא חסכו מוסר מדוד כשאמר שירה על מפלת שאול, שלא היה מתאים לפי דעתם. ראה מדרש תהילים (הוצאת בובער) סימן ז' אות ג' ורש"י לתהילים ז:א.

24. פסחים ק"ז ע"א. וראה עינים למשפט לברכות דף ט, ע"ב שמביא בשם הזוה"ק (ח"א, קע"ח) שהללויה הוא השבח היותר עליון מכל עשרה לשונות שבח בתהילים שבו אחדות עם שבח כנסת ישראל.

25. כרך י"ד פרשת בשלח אות קכ"ו (ניו יורק).

26. תנחומא בובער בשלח אות י"ג, תורה שלמה שם אות קכ"ז בשם תנחומא ישן, ומובא שם בילקוט שמעוני ח"א רמז רמ"א.

27. שיר של שבח, ראה בהערות של בובער לתנחומא שם.

בשמות רבה²⁸ מובאת אגדה זו, ושוב אף היא מפי ר' יוחנן²⁹ עצמו, הדורש זאת בפתיחה של סוגית "מי חדי":

"א"ר יוחנן בקשו המלאכים לאמר שירה לפני הקב"ה באותה הלילה שעברו ישראל את הים ולא הניחן הקב"ה, אמר להם לגיונותי נתונים בצרה, ואתם אומרים שירה? הה"ד ולא קרב זה אל זה... וכיון שיצאו ישראל מן הים באו המלאכים להקדים שירה לפני הקב"ה וא"ל יקדמו בני תחילה הה"ד 'אז ישיר משה' וכו' 'אז שר' לא נאמר אלא 'ישיר', שאמר הקב"ה ישיר משה ובני ישראל תחילה". משני מדרשים אלה, רואים אנו, שהכוונה ב"מעשה ידי" אינה מכוונת אלא לישראל, והסיבה להשבתת השירה מחשש טביעת ישראל בים, ולא מפני טביעת המצרים.

בהקשר זה, יש להזכיר גם את דברי המכילתא דרבי ישמעאל³⁰, שמחשש טביעת ישראל בים, נזף הקב"ה במשה שמאריך בתפילה.

"...באותה שעה היה עומד משה ומאריך בתפילה לפני הקב"ה. אמר לו הקב"ה, משה! ידידי³¹ טובעים בים והים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומאריך בתפילה לפני? אמר לפניו ומה בידי לעשות, אמר לו ואתם הרם את מטך" (שמות יד: טז).

גם בדברי הזוהר³², אנו מוצאים שהקב"ה השבית שירת המלאכים מפני ישראל:

"...בגין בכל ההוא לילא בדינא הוה קב"ה עלייהו דישראל. דתנינן מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה מלמד דאתו מלאכי עלאי לשבחא בההוא לילא קמי קב"ה, אמר לו, וכי עובדי ידי [ובחילוף גירסא: בני] טבעין בימא ואתון משבחן קמאי, מיד ולא קרב זה אל זה כל הלילה"³³.

גם בפרקי דרבי אליעזר³⁴, משתמעת נימה של דאגה כלפי ישראל בעברם את הים, ומסיבה זו נמנעו המלאכים משבח הבורא.

28. כג: ז (בהוצאת האחים ראם - דפוס וילנא).

29. ראה לעיל את הפתיחתא בתחילת הפרק וראה לעיל הערה 21.

30. מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דויהי בשלח פרשה ה'.

31. ובמכילתא דרשב"י (הוצאת הורוביץ) שמות ט"ו הלשון היא "בני שרויין בצרה, ים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפילה לפני! מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו".

32. זוהר ח"ב פרשת תרומה קע ע"ב, וראה גם זוהר בראשית נז ע"ב, ז"ח שה"ש עא ע"א.

33. והמשך דברי הזוהר שם... "אשגח קב"ה בזכותא דאברהם, דאקדים בצפרא למעבד רעותא דמאריה כדכתיב 'וישכם אברהם בבוקר' (בראשית כב, ג) כדין אהדר ימא וערקו מין קמיהו דישראל". אם כן מוכח גם מההמשך, שהשבית הקב"ה שירת המלאכים בגלל ישראל.

34. פרק מ"ב (דפוס ורשה תרי"ב, דף צח:).

"מעשה ידי טובעים בים – ואתם אומרים שירה?"

"המצרים רדפו אחר בני ישראל עד ים סוף והיו ישראל בין המצרים ובין הים, הים לפניהם ואויב אחריהם... וראו העליונים בצרתן של ישראל כל הלילה ולא נתנו שבת והודאה ליוצרים"³⁵.

על יסוד מפרשים אלה מסיק הרב כשר שהמובא בשמות רבה²⁸ הוא אותו דרש המבואר בגמרא בשם ר' יוחנן³⁶ ושכן מוכרח מלשון המכילתא³⁰ "ידי טובעים בים" ותנחומא ישן²⁶ "בני נתונים בצרה". בכל המקומות, מחשש טביעתם של ישראל בים, נמנעו המלאכים מלומר שירה.

על פי מסקנה זו מפרש הרב כשר, שהמלאכים חשבו: מכיון שבאו בין מחנה מצרים למחנה ישראל, ואין המצרים יכולים להרע, אם כן כבר הסתיימה הישועה ורצו לומר שירה. ולא כך! אלא הישועה עדיין לא הושלמה, כי ישראל יכנסו לים, והים צריך להיבקע, ועוד ייעשו להם כל אותם ניסים, ועדיין לא הגיעה השעה לומר שירה.

הרב בנדיקט שליט"א³⁷, מאמץ את שיטתו של הרב כשר, ומחזק אותה בראיות נוספות.

באשר ללשון "מעשה ידי" המובא בבבלי, לשון שיכול להתפרש בשני אופנים – או למצרים או לישראל, אומר הרב בנדיקט, "ילמד סתום מן המפורש", ולשון 'בני' ו'ידידי' המופיע במדרשים מצביע שהכוונה לישראל דוקא. מצינו גם מקרא מפורש שהמכוון ב"מעשה ידי" הוא לישראל "ועמך כולם צדיקים... מעשה ידי להתפאר" (ישע' ס': כא)³⁸.

עוד אומר הרב בנדיקט, לפי פשוטם של דברים, מיקומו של הכתוב "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", הוא הכתוב שביסודם של דברי הגמרא "מעשה ידי טובעים בים", מורה שהמדובר אינו על השעה בה טבעו המצרים אלא על השעה בה ישראל היו חונים

35. וראה בפירוש הרד"ל שם, שכותב "בגמ' מגילה [דף י, ב] דרשינן שלא אמרו מלאה"ש שירה, אלא שם כתוב מפני מעשי ידי הן המצרים". ומפרש שפדר"א אמר מפני שראו בצרתן של ישראל, מפני שכתוב "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" וטביעת המצרים לא היתה עד אשמורת הבוקר. וראה להלן הערה 39.

36. על כן יש לקיים את הגירסא "ר' יוחנן" גם במסכת סנהדרין דף לט ולא "ר' יונתן" כפי שמופיע בדפוסים שלנו. אך ראה ביפה תואר לשמות רבה כג:ז – שגרס במסכת מגילה "ר' יונתן", ולפי זה רואה שתי גישות בחז"ל, זו של ר' יוחנן שהקב"ה מקפיד רק על איבוד בניו וזו של ר' יונתן שסובר שהקב"ה עצוב באיבוד כל מעשה ידיו. וראה לעיל הערה 21.

37. במאמרו הנ"ל "הלל ושירה" (הערה 10).

38. ניתן לצרף לכאן עוד פסוק "מעשה ידיו מגיע הרקיע" (תהילים יט: ב) שלפי הגמ' בכתובות דף ה ע"א מדובר במעשה ידיהם של צדיקים.

על הים. הכתוב אומר "וירדפו מצרים אחריהם וישיגו אותם חונים על הים... ויצעקו בני ישראל אל ה'... ויסע מלאך האלוקים לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל... ולא קרב זה אל זה כל הלילה"³⁹ (שמות יד: יט – כ)

ר' יוסף היינימן ז"ל⁴⁰ מחזק בראייה נוספת את ההבנה שהשבתת שירת המלאכים היא מפני ישראל ולא מפני המצרים. מצינו השבתת שירת מלאכים גם בקשר למאורעות אחרים. כך בא לידי ביטוי בפתיחה של איכה רבתי⁴¹:

"אמר ריש לקיש בשלושה מקומות בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן, ואלו הן: בדור המבול, ובים ובחורבן בית המקדש".

טוען ר"י היינימן כי בודאי מתקבל יותר על הדעת ציור זה של אבלו הכבד של הקב"ה בשל חורבן המקדש ובשל דור המבול – שואה שפקדה את האנושות כולה, שראויה הרבה יותר לזעזוע של בורא עולם מאשר השמדת המצרים הרשעים.

אך יחד עם זאת חלוקות הדיעות בין הרב בנדיקט ור' יוסף היינימן מחד לבין הרב כשר מאידך לגבי דרשתו הראשונה של ר' יוחנן, בענין יהושפט. לדעתם של הרב בנדיקט ור' יוסף היינימן אין ללמוד דבר לגבי חוסר שמחתו של הקב"ה במפלת רשעים, מענין יהושפט. או משום שהדרשה בענינה מסתמכת על הדרשה של 'מעשה ידי' שאותה הוכחנו כמוסבת על ישראל⁴², או משום שכל הדרשה בבבלי הינה במהותה עדות להתלבטות בשאלת הפגנת שמחה בפורים, כאשר היהודים במלכות פרס⁴³.

הרב כשר לעומת זאת מקיים את דרשתו הראשונה של ר' יוחנן, מיהושפט, 'בצאת לפני החלוץ וכו', שאין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים.

39. רק בפסוק כ"ז שם, נאמר "וישב הים לפנות בוקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' המצרים בתוך הים", וראה במאמר הנ"ל של ר' יוסף היינימן עמ' 83, שמציין שבהתאם לפסוק, במדרשים הארץ ישראלים ה' מונע מהמלאכים לשיר שעה שישראל נתונים בצרה. וחכמי א"י שדרשוהו על הלילה שלפני קריעת ים סוף לא יכלו לדורשו גם על יום המחרת כבבלי. לדעתו, צריכים לקבל את גירסת א"י שזאת המסקנה של דרשת הכתובים שמבוססת על הפסוק "ולא קרב זה אל זה כל הלילה". וראה לעיל הערה 35.

40. במאמר "מעשה ידי טובעים בים" עמ' 83.

41. פתיחתא כד' מהדורת בובער עמ' 24, וראה עוד בראשית רבתי (הוצאת אלבק) עמ' 56.

42. לדעת הרב בנדיקט במאמרו הנ"ל עמ' קיד הערה 61.

43. לדעת ר' יוסף היינימן במאמרו הנ"ל עמ' 83-84.

על פי זה יש לשאול מדוע הובאו יחד דרשת ר' יוחנן שאין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים, יחד עם דרשתו שה' מנע מהמלאכים לומר שירה כשישראל עמדו לטבוע בים? על כך משיב הרב כשר, שמה שהובא בגמ' "ואמר ר' יוחנן מאי דכתיב ולא קרב וכו'" לא בא לומר שגם כאן אין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים, אלא הגמ' הביאה דרך אגב עוד דרש בשם ר' יוחנן "ואמר ר' יוחנן" – ועוד אמר ר' יוחנן – שהוא מאותו ענין, שאם במפלתם של רשעים אינו שמח כל שכן בזמן שבניו נתונים בצרה⁴⁴.

ד. חוות יאיר

בשו"ת חוות יאיר⁴⁵ מבאר המחבר כי אפשר "ששיתק הקב"ה המלאכים ובחלה נפשו בשירתם" דוקא בשעת סביעת המצרים ומפלתם⁴⁶, וכמו שדקדקו בגמרא בסנהדרין שנאמר שם "באותה שעה"⁴⁷, בקשו מלאה"ש לומר שירה". מה שאין כן ביום המחרת, גם ישראל וגם המלאכים אמרו שירה על מפלת השונא.

יוצא איפוא שאין קושי בכך שהמלאכים אמרו שירה למחרת, משום שנובע מפירוש זה ששאלת "מי חדי קב"ה במפלתם של רשעים" אינה שאלה כללית, אלא שאלה ספציפית לזמן הנפילה ממש. כלומר בזמן הנפילה אין הוא שמח, אך לאחר מכן, הקב"ה שמח. מכאן, לדעת חוות יאיר, אין קושי מאמירת 'הללויה' ע"י דוד כשראה במפלתם של רשעים, משום שהיא נאמרת לאחר מפלתם⁴⁸.

44. ראה מכילתא מסכתא דשירתא פרשתא א': "השירה התשיעית שאמר יהושפט, שנאמר 'ויועץ אל העם ויעמד משוררים לה' ומהללים להדרת קדש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו' למה נשתנית הודיה זו מכל הודיות שבתורה, שבכל הודיות שבתורה נאמר 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו' ובזו לא נאמר, אלא כביכול לא היתה שמחה לפניו על אבדן של רשעים. אם על מיתתן של רשעים לא היתה שמחה במרום ק"ו על הצדיקים...".

45. לר' יאיר בכרך, (למברג, תק"ד) סימן רכה. ומובא גם בתורה תמימה שמות יד: כ אות ט'.

46. כך יסביר גם מדוע לא נאמר "כי טוב" בהודאה על מלחמת יהושפט.

47. בסנהדרין בדפוס המצוי בידנו אכן מופיע כך, אך ראה דקדוקי סופרים לסנהדרין לט, ולמגילה דף י, ע"ב, וראה תורת שלמה לשמות י"ד אות קכ"ז "ומה שתירצו על פי דיוק לשון 'באותה שעה' בגמרא (מגילה) בדפוס ליתא...".

48. כשיטת "החוות יאיר" שכתב ש"באותה שעה" לא אמרו שירה, כתבו עוד אחרונים:

א. מרכבת המשנה על מכילתא דר' ישמעאל פרשת בשלח מסכתא דשירתא ב. העיון יעקב בעין יעקב לברכות דף ט, ע"ב ולסנהדרין דף לט ע"ב ג. הרי"ף בעין יעקב לסנהדרין לט ד. בספר ברוך מרדכי (לר' מרדכי פריד, למברג תרמ"ה) לברכות דף י' ע"א ד"ה ולאחר.

בעקבות מדרש שמות רבה שהבאנו לעיל^{48א}, שמבאר שגם המלאכים שרו לאחר שירת ישראל, מפרש המהרש"א בחידושי אגדות⁴⁹ בדומה לחוות יאיר, שבאותו לילה, בשעה שהמלאכים היו צריכים לשיר את שירתם נמנעו מכך, אבל למחרת ביום ז' אמרו שירה אחרי שישראל אמרו שירה⁵⁰.

אלא שיש לברר מה מאפיין את "שעת המפלה" שדווקא בה אין לשמות, ואילו לאחר המפלה מותר לשמות. הרב יהושע מקוטנא⁵¹ מפרש על דרך משל, שאותה שעה דומה לשעת ניתוח. אף שקרובי החולה בטוחים בהצלחת הניתוח, וסבורים שיתרפא החולה על ידי זה, מכל מקום בשעת הניתוח אין מקום לשמחה. כך בשעה שמתקיים "ובערת הרע מקרבך", אם כי הוא דבר נחוץ ומביא רפואה לעולם, מ"מ אין מקום לשמחה בשעת מעשה. בדומה לכך כתב החיד"א⁵², שבשעה שנידונים זו עידן ריתחא ואין זה נוח להקב"ה שבריותיו אובדות, אבל לאחר שנגמר הדין ומתגלה הנס מותר לומר שירה.

סברה זו שיש להימנע מאמירת שירה דוקא בשעת המפלה גם מתחזקת ממדרש תהלים⁵³, שם נאמר במפורש: ועכשיו אנו מנגנין לפני הקב"ה כשיאבדו הרשעים וכן אתה מוצא 'וירא ישראל את היד הגדולה'^{53א} (שמות יד: לא) מיד 'אז ישיר משה' (שם טז: א). סברה זו מקבלת אישור נוסף ממדרש לקח טוב⁵⁴: "ובאבוד רשעים רינה – אלו אויבי ישראל שנקראים רשעים כענין שנאמר בפרעה 'ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים' (שמות ט: כז) וכאשר אבדו מן העולם כענין שנאמר 'אשר הציף את מי ים סוף על פניהם' (דברים יא ד), רינה היתה בעולם ואמרו משה ובני ישראל שירה".

448. לעיל ליד הערה 19.

49. חא"ג לסנהדרין דף לט ע"ב, וראה ברי"ף בעין יעקב לסנהדרין שם.
50. המהרש"א כותב שם עוד "שאינא במדרש ושכן כתב רש"י בסוף פרשת שלח שביום ח' אמרו ישראל שירת אז ישיר", ולפי זה באותה יממה של הטביעה לא נאמרה שירה בכלל לא ע"י ישראל ולא ע"י המלאכים. קביעה זו, שאמרו "אז ישיר" ביום ח' תמוהה, ראה בהערות על רש"י במהדורה של רב חיים שעוועל – לרש"י במדבר טו: לח, ורש"י שמות יד: ה, שהביא בשם המפרשים, שהכוונה לשמיני, הוא שמיני מיום יד ניסן בו שחטו הפסח, אבל למעשה זה יום ז' של פסח.
51. בליקוטי תורה על פרשת בשלח [מופיע בספרו ישועות מלכו].
52. בספרו ראש דוד פרשת בשלח.
53. מזמור ד' (מהד' בובער) אות יג. וראה גם מדרש תהלים סימן צ"ה "הכל שמחים במפלתם של רשעים... וכן הוא אומר וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם וכו' מיד לכו נרננה לה".
54. בפסוק לפני כן, 'וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים', דהיינו שמת כבר.
54. פסיקתא זוטרתיא ריש פרשת כי תצא.

ה. הרב גורן

בניגוד לדעתו של הרב כשר, הרב שלמה גורן שליט"א בספרו משיב מלחמה⁵⁵ אינו מוכן לקבל גירסת מדרש תנחומא⁵⁶ שנמנעה השירה מהמלאכים בשעה שישראל היו חונים על הים, מפני שעם ישראל היה נתון בסכנה של טביעה בים. לדעתו אין גירסה זו הולמת את שתי הסוגיות שבתלמוד הבבלי, במגילה ובסנהדרין, לפי שבשני המקומות הגמרא מביאה את מאמרו של ר' יוחנן: "ומי חדי קוב"ה במפלתם של רשעים הכתיב 'בצאת לפני החלוצ' ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו' ומפני מה לא נאמר כי טוב בהודאה זו, לפי שאין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים". הרי שמדובר באי אמירת שירה על מפלתם של רשעים אויבי ישראל במלחמת עמון ומואב נגד יהושפט. נוסף על כך, בתנחומא בשלח⁵⁷ נאמר במפורש שלא נאמר "כי טוב" כי כביכול לא היתה שמחה לפניו במרום על איבודם של רשעים. אם כן רואים שאין לשמוח במפלתם של רשעים, בין שהם רשעי ישראל כגון אחאב בן עמרי, בין שהם רשעי מצרים בקריעת ים סוף, בין שהם רשעי עמון ומואב.

על פי זה סובר הרב גורן שזו השקפת יסוד בחז"ל, שאין הקב"ה מפלה בין נפשות בני ברית לשאינן בני ברית ואפילו של רשעים. עוד טוען הרב גורן שמה שנאמר בגמרא "אבל אחרים משיש" אין הכוונה לישראל⁵⁸, שאמרו שירת הים, כי הכתוב שהתלמוד מביא 'כן ישיש להאביד אתכם' הוא מן התוכחה המכוונת לאויבי ישראל. כיצד, על כל פנים, נסביר שישראל אמרו שירת הים? על כך עונה הרב גורן, ששירה זאת מכוונת לעתיד לבוא, וישראל לא כווננו שירתם לאותה שעה שמעשה ידיו של הקב"ה טבעו בים. לדעתו, זאת הסיבה שהשירה פותחת בלשון עתיד: "אז שר" לא נאמר אלא "אז ישיר", שדרשו חז"ל בתנחומא⁵⁹, לעתיד לבוא עתידין ישראל לומר שירה לה'. גם במכילתא⁶⁰ דרשו שיש "אז" לשעבר ויש "אז" לעתיד לבוא. אם כי תנא קמא במכילתא סובר ש"אז ישיר" היא לשעבר, הרי לפי הלשון השניה במכילתא,

55. חלק א' עמ' זי"א.

56. תנחומא (בובער) בשלח סימן י"ג.

57. תנחומא (בובער) סימן י"א.

58. עיין בערוך לנר סנהדרין לט, ב שמפרש "שאחרים משיש", שרק הקב"ה אינו שש, אבל מרצונו שישמחו במפלתם של רשעים. ועיין גם במהרש"א לסנהדרין דף לט, שמפרש "אחרים משיש" היינו ישראל שאמרו אז ישיר, ובמהר"ל בחידושי אגדות לסנהדרין שם, שהמלאכים אינם רשאים לומר שירה אבל "נבראים אחרים" שסבלו, דהיינו ישראל, משיש.

59. תנחומא (בובער) על השירה, ובתנחומא ישן.

60. מכילתא ריש פרשת השירה.

ולדעת ר' מאיר במסכת סנהדרין⁶¹ "אז ישיר" הוא מכוון לעתיד לבוא. ואם כי, ר' מאיר דורש כך, לענין לימוד תחיית המתים מן התורה, הרי מדרש תנחומא הנ"ל אינו קושר זאת לתחיית המתים, אלא שכל עיקרה של השירה מכוונת לעתיד לבוא.⁶²

ו. ספרי

לסוגיית "מי חדי" במסכת מגילה מתעורר קושי נוסף מהספרי, שמלמד שבזמן שגומל הקב"ה לרעים כרשעתם הוא שמח במפלתם, וזה עומד בסתירה גמורה לאמור בגמרא במגילה.

בשני מקומות מבאר הספרי שהמילה "הנה" היא לשון שמחה. במקום אחד⁶³, על הפסוק "ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה" (במדבר יח: כא), אמרו בספרי: אין "הנה" אלא לשון שמחה שנאמר "וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בליבו" (שמות ד: יד). במקום אחר⁶⁴ נאמר: "ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי" (במדבר יח: ה) "הנה" – בשמחה, דברי ר' ישמעאל. אמרו לו תלמידיו, רבינו לפי שהוא אומר "ואני"⁶⁵ הנני מביא מבול מים על הארץ" (בראשית ו: יז), שומע אני שיש שמחה לפני המקום! אמר להם, יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסין מן העולם וכן הוא אומר 'בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רינה' (משלי יא: י) ואומר 'שיני רשעים שיברת... לה' הישועה על עמך ברכתך סלה' (תהלים ג: ח-ט) ואומר 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם הללויה' (תהלים קד: לז). מפורש איפוא שישנה שמחה באבוד רשעים!

המפרשים יישבו בכמה דרכים, ומביאוריהם יש ללמוד גם הנהגות בדרכי הגמול של הקב"ה.

61. סנהדרין דף צא, ב. "מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר אז ישיר, שר לא נאמר אלא ישיר, מכאן לתחיית המתים מן התורה".
 62. יש לציין שהרב גורן במאמרו אינו מתייחס לדוד המלך שאמר שירה כשראה במפלתם של רשעים כמבואר בברכות דף ט, ב ודף י, א.
 63. ספרי קורח פסקה קיט.
 64. ספרי קורח פסקה קיז, ומובא גם בבמד"ר ג: ד, ובילקוט שמעוני ח"א רמז תשנ"ה.
 65. הרב בנדיקט במאמרו הנ"ל עמ' קט"ו מציין שגם לגבי מכת בכורות נאמר "הנה אנכי הורג את בנך בכורך" (שמות ד: כג). וראה בשמות רבה יח: י שבשעת מכת בכורות היו ישראל "קורין את ההלל" ובפרקי דרבי אליעזר פרק מ"ח "וכל אותו הלילה היו ישראל אוכלים ושותים יין ושמחים ומהללים להקב"ה בקול גדול והמצרים היו צועקים במר נפש על המגפה (מכת בכורות) שבאה עליהם פתאום", וראה בספר החיל והחוסן בעמ' 228.
- אלא שעדיין יש לבדוק, אם כלל זה נכון בכל מקום, שכן בספר יחזקאל (כד: טז) נאמר "הנני לוקח את מחמד עיניך" כשהקב"ה מודיע ליחזקאל שימית את אשתו, ומה מקום לשמחה במקרה זה!

הנציב⁶⁶ מחלק בין שני סוגי רשעים: א. רשעים למלאות תאוותם. ב. רשעים להכעיס. ברשעים למלא תאוותם, אין שמחה באבידתם, וכך יש להעמיד את הגמ' במגילה⁶⁷. אבל ברשעים שמכעיסים וכדוגמת המבול ואחאב, ודאי שמחה היא לפניו יתברך, ויש גם מקום לומר שירה, שאינה נאמרת אלא מתוך שמחה, כדוגמת דוד שאמר ברכי נפשי את ה' הללויה "זוה רצונו ושמחתו ודאי"⁶⁸.

הרב משה דוד אברהם טרויש אשכנזי מציע שני הסברים ליישוב הקושי: אחד, בפירוש "מרכבת המשנה" על המכילתא ואחד בפירוש "תולדות אדם" לספרי. בפירוש מרכבת המשנה⁶⁹ הוא מבאר, שטרם איבודם של רשעים, כביכול הקב"ה מיצר ואין שמחה לפניו שהרי נאמר "החפץ אחפץ מות הרשע" וכו' (יחזקאל יח: כ), אבל כשכבר העביר מכעיסיו, שמחה לפניו יתברך⁷⁰. לפי זה הוא מסביר שבמבול, שדרשו חז"ל "הנני מביא את המבול" (בראשית ו: יז) – בשמחה, היינו לאחר שנחתם גזר דין, שלא נמצא להם זכות. מטעם זה לא נאמר כי טוב בהודאת יהושפט, שעדיין לא נגמר דינם. וכך יש להסביר בקשת מלאכי השרת לומר שירה, והשיבם ה' מעשה ידי טובעים בים, משום שרק עם הטביעה נגמר דינם. ישראל לעומת זאת, שראו את המצרים מתים על שפת הים יכלו לומר שירה, כפי שנאמר 'אז ישיר'⁷¹. ב'תולדות אדם'⁷² הוא מבאר, שבמקום שמפלת הרשעים ע"י שליח, שאז משניתן רשות למשחית אינו מבחין והורג רעים וטובים שבהם, אין שמחה לפניו. משא"כ, אם המפלה היא ע"י ית' שמו בעצמו, שהוא מבחין עד שכולם נסקרים בסקירה אחת, אז יש שמחה לפניו. יחד עם זאת מדגיש "תולדות אדם" שהשמחה היא דוקא לפני המקום, ולא לו יתברך. לענינו יוצא, שבים לא היתה שמחה, מפני שנעשה ע"י מלאך אבל כשהמפלה ע"י הקב"ה עצמו, על זה נאמר "ברכי נפשי את ה'..." (תהלים קד: א).

66. בעמק הנצי"ב על ספרי קורח פסקא קיז.

67. והמכילתא על השירה בפסוק "אז ישיר" "השירה התשיעית שאמר יהושפט". ראה לעיל הערה 44.

68. אך יש לברר מה התכוין הנצי"ב שהמצרים היו רשעים למלאות תאוותם, שהרי עינו את ישראל בחומר ובלבנים ובעבודה קשה!

69. מכילתא דר' ישמעאל, על מסכתא דשירתא (למברג, תקנ"ה).

70. בדומה לזה כתב הרב כשר בתורה שלמה – נח ו: יז, הערה קצג, שיש שמחה לפני הקב"ה כשכבר נגזרה גזירה. אבל לפני כן אין הקב"ה חפץ באיבוד רשעים. כך הוא מיישב גם את הגמ' בברכות שדוד אמר ברכי נפשי כשראה במפלתם של רשעים, עם הרעיון שאין הקב"ה חפץ במותם של רשעים.

71. ומוסיף עוד מרכבת המשנה, מסיבה זו אנחנו זקוקים טעם מיוחד לכך שלא אומרים הלל בפסח. ראה בדבריו בפרק ט העוסק בהלל הערה 127.

72. תולדות אדם לספרי קרח קיז.

ז. זוהר

מתוך כלל התייחסותם של חז"ל לנושא שמחה במפלתם של רשעים בכלל ובענין הימנעות השירה מהמלאכים בטביעת המצרים בפרט, לא נמצא מקום שמבאר את הבעיות שבסוגיא זו כמו בדברי זוהר הקדוש לפרשת נח⁷³.

נא:⁷⁴ ויקרא ה' צבאות ביום ההוא לבכי ומספד... (ישעי' כב: יב) היינו בזמן שנחרב בית המקדש אבל בזמן אחר אין שמחה לפני הקב"ה כבזמן שרשעי עולם והמכעיסים אותו נאבדים מן העולם ז"ש "באבוד רשעים רינה" (משלי יא: י) וכן בכל דור ודור, בעת שעושה דין ברשעי העולם שמחה ורינה לפני הקב"ה.

נב: ואם תאמר הרי למדנו שאין שמחה לפני הקב"ה כשהוא עושה דין ברשעים אלא בא וראה בשעה שנעשה דין ברשעים שמחה ורינה לפניו על שנאבדו מהעולם. במה דברים אמורים כשהגיע זמן שהמתין להם (שיעשו תשובה) ולא שבו אליו מחטאם אבל אם נעשה בהם הדין משטרם הגיע זמנם ועוד לא נשלם עונם וכמו שאתה אומר "כי לא שלם עוון האמורי עד הנה" (בראשית טו: יז) (דהיינו עוד אפשר שיעשו תשובה) אז אין שמחה לפניו ורע לפניו על שנאבדו.

נג: ואם תאמר אם הוא מטרם שהגיע זמנם, למה עושה בהם דין, אלא הם גרמו רעה לעצמם, כי הקב"ה לא היה עושה בהם דין מטרם שהגיע זמנם אלא משום שנתחברו לישראל להרע אותם משום זה עשה בהם דין והאביד אותם מהעולה לפני זמנם. ולכן רע לפניו (להאבידם פני זמנם) ומשום זה הטביע את המצרים בים, והעמיד שונאיהם של ישראל בימי יהושפט וכן כולם, כי בשביל שהריעו לישראל נאבדו לפני זמנם.

נד: אבל כשנשלם הזמן שהמתין להם ולא שבו בתשובה אז שמחה ורינה לפניו על שנאבדו מן העולם חוץ בזמן שנחרב בית המקדש שאע"פ שכבר נשלם זמנם להכעיס לפניו, מכל מקום לא היתה שמחה לפניו ומעתה היא אין שמחה למעלה ולמטה.

73. זהר פרשת נח דף סא, ב, סעיפים נא-נד. ועיין גם זהר חיי שרה דף קכא, ב שגם שם מבואר שכשנתמלאה סאת הרשעים ונאבדו מן העולם רינה לפני המקום. ומובא גם ב"של"ה" תורה שבכתב עמ' לח.

74. הזוהר מובא כאן לפי תרגום הסולם. (המובא בסוגריים הוא תוספת באור של הסולם ולא תרגום מילולי של הזוהר).

מדברי הזוהר אנחנו לומדים מספר דברים יסודיים, שטרם הובהרו בהסברים שקדמו. ניתן בהחלט להעמיד סוגיית מי חדי באופן שהמלאכים נמנעו משירה משום טביעת המצרים, ולא משום החשש מאיבודם של ישראל. אף על פי כן אין זה נכון לומר שאין שמחה לפני המקום באיבוד מכעיסיו. דוקא בטביעת המצרים לא הייתה שמחה לפני מפני שטרם נתמלאה סאתם, וטרם נשלם עונם, ורע לפניו על שנאבדו. המצרים גרמו רעה לעצמם ע”י שנתחברו לישראל להרע להם, ומשום כך עשה בהם דין והאביד אותם מן העולם קודם זמנם. זהו כלל בדרכי השגחת הבורא קובע הזוהר, ובכל פעם שהקב”ה צריך להאביד מכעיסיו טרם שהגיע זמנם להפרע מעוונותיהם בגלל התחברותם לישראל כדוגמת המצרים, וכדוגמת השונאים בימי יהושפט, הדבר רע לפניו⁷⁵.

בעל כתר כהונה⁷⁶ לספרי ובעל הצל”ח מיישבים אחדות מן הקושיות שהעלינו עד כה בסוגיות מי חדי על בסיס הסבר זה של הזוהר. לדעתם⁷⁷ יש בכוחם של דברי הזוהר לפשר בין דברי הגמ’ בברכות בענין דוד המלך שראה במפלתם של רשעים ואמר שירה לבין מדרש הרנינו – שנביא לקמן⁷⁸, ממנו משמע שיש להימנע משירה בשעת מפלתם של רשעים. כן ניתן ליישב קושיתו של המהרש”א⁷⁹ אשר תמה על הפוסקים המנמקים אמירת חצי הלל בפסח מפני טביעת המצרים, בשעה שדוד שמח במפלתם רשעים.

לדעתם פירוש הדברים הוא כך: ”לפי שהמצרים עוד לא נתמלאה סאתם כראוי וכל מה שעשה הקב”ה להענישם מבלי עת היה רק מפאת ההכרח בשביל הצלת ישראל. (כמו שאמרו בזוהר) ולכן לא חדי קוב”ה במפלתם ואין אומרים הלל. ולא כן אדונינו דוד ע”ה שהסתכל במפלתם של רשעים לעת קץ, במלאת סיפוקם ונתמלאה הסאה למו, כי עתה יש חרותא כלפי שמיא וחדוה במעונו באבוד רשעים בבוא עתם”⁷⁹.

75. הסבר זה של הזוהר מובא גם בחלק מן האחרונים. ראה אהבת איתן (לר’ אברהם ממינסק) בספר עין יעקב בחידושו לברכות דף י, ולסנהדרין דף לט. וראה גם אש דת לר’ חיים אלפנדרי (קושטא תקע”ג) בחידושו לברכות דף י, ויעוין עוד בילקוט הגרשוני לר’ גרשון שטרן שמביא הסבר זה בשם הספר עלה דיונה לר’ משה בנימין זאב (פיורדא). ובילקוט מעם לועז לשמות יד: כד.

76. לר’ צבי הירש הכהן וואלק, לספרי קורח קיז, אות שנה (ירושלים, תשמ”ב).

77. בכתר כהונה הוא מצטט את הצל”ח סוף פרק אלו דברים (בשם מוהר”ל פישעלס) וכן בספר הרי בשמים לר’ ניסים דיין לברכות דף י, א מצייין את הצל”ח באותו מקום.

77א. ראה לקמן ליד הערה 101.

78. לברכות דף ט, ראה להלן ליד הערה 123.

79. עוד הוסיף שם על דרך הצחות, לפסוק בפרשת בשלח ”ה’ ילחם לכם ואתם תחרישון” (שמות יד: יד) שהרצון בזה, ”ה’ ילחם לכם” בשבילכם (כמו שפירש”י) באשר המצרים כשהם לעצמם עדיין לא נתמלאה סאתם להאבד, רק בשביל ישראל שהיו המצרים

בעל כתר כהונה רואה ברעיון שמובא בזוהר דרך ליישב קושי נוסף שנתקשה בו בספרי פרשת קורח שהבאנו לעיל, בענין מיקומו של הפסוק "שני רשעים שברת לה' הישועה על עמך ברכתך" בין הפסוק "באבוד רשעים רינה" לפסוק "יתמו רשעים מן הארץ ברכי נפשי וכו'". רעיון הפסוק "שני רשעים" אינו משתלב עם הרעיון המובא בשני הפסוקים האחרים. כתר כהונה מפרש שהפסוק "שני רשעים שברת" מוסב לדעת חז"ל על הניצחון שהיה לישראל במלחמת סיחון ועוג, כמבואר באגדה⁸⁰ המספרת על האבן שביקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל. מלכי האמורי, בשעה שנכנסו ישראל לארץ, כבר נתמלאה סאתם והגיע עוונם להיבצר⁸¹, על כן בדין הוא לומר הלל ושירה על מפלתן ולתת שבח וברכה לאלוהי ישענו⁸². משמעות הכתוב אם כן, "שני רשעים שברת" – כיון ששברת שני סיחון ועוג "לה' הישועה" – הדין להלל לה'. על פי פירוש זה, הרעיון המובע בשלושת הפסוקים דומה: איבוד רשעים בעת התמלא סאתם. בדומה לכך מבואר המדרש שוחר טוב⁸³ "שני רשעים שיברת" – אם עשית כן לה' הישועה. כלומר אם ה' יעשה לרשעים במפלתם של האמורי שנאבדו מן העולם בבוא עתם כי אז "לה' הישועה על עמך ברכתך סלה".

על פי הסברו של כתר כהונה בדברי הזוהר מתאגדים כל הרעיונות שבספרי, ובגמרא בברכות, וכמובן סוגייתנו במגילה, וכולם מכוונים לרעיון אחד.

ח. דרושים

ישנן דרשות חשובות שדרשו גדולי האחרונים בסוגית "מי חדי", והגם שהן אינן מיישבות בהכרח את קשיי הסוגיה ממקומות אחרים, מכל מקום לא ניתן להתעלם מהם לחלוטין, ונסתפק בהזכרתם בקצרה.

רבי שמעלקי מניקלשבורג⁸⁴ דורש שביקשו מלאכי השרת לומר שירה כדי שישמעו המצרים ותפרח נשמתם כתוצאה מהשירה שלהם! כמו שמצאנו בחיל סנחריב שהקב"ה

מציקים להם וכדי שינצלו מרעתם מעבודותם הקשה. על כן "תחרישון" מלאמר הלל להיות מפלתם של אלה מבלי עת.

80. ברכות דף נא, ע"א-ע"ב.

81. ורק בגלל הדבר הזה נמשכה גלותן של ישראל עד דור הרביעי, הפרק בו נשלם עוון האמורי כמאמר הכתוב "כי לא שלם עוון האמורי עד הזה". (בראשית טו: יז).

82. וממילא מובנת תשובתו של ר' ישמעאל בספרי שם לתלמידיו על לשון שמחה שנאמר במבול. "ואני הנני מביא את המבול" משום שבדור המבול כבר נתמלאה סאתם, והיתה שמחה לפניו יתברך.

83. מדרש תהילים סימן ד'.

84. מובא בטעמי הדינים ומקורי המנהגים סימן תק"פ.

פתח אזניהם לשמוע שירת המלאכים ופרחה נשמתם⁸⁵. כך אמר איפוא הקב"ה: "מעשה ידי טבעו בים, היינו תינוקות שהושלכו ליאור, ואתם אומרים שירה!" כלומר, התלונן הקב"ה כיצד אתם מבקשים להמיתם בשירה, הלא צריכה להיות מידה כנגד מידה, ולכן מוכרחים לטבוע בים⁸⁶.

השל"ה⁸⁷ מביא דרוש נוסף בענין מעשה ידי טובעים בים, על דרך 'שבעים פנים לתורה'. אומר השל"ה שמידת הצדיקים היא, כי מיד שהובטחו לדבר טוב יאמרו שיר ושבח להשי"ת אף שעדיין לא נתקיים בפועל, מצד האמונה שמאמינים בה'. אמנם מה שמשא רבינו ע"ה איחר מלומר שירה על הבטחת הישועה עד שנעשו המעשים בפועל, אין זה אלא מפני שעדיין לא הייתה האמונה חזקה בישראל. על כן נאמר "ויאמינו בה' ובמשה עבדו – אז ישיר משה ובני ישראל..." (שמות יד: לא, טו: א). כלומר רק אז שר משה, ולא מקודם מיד שהובטח שיבקע הים, משום שרק אז האמינו. לכן הקפיד הקב"ה לאמר "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה", כלומר רק לאחר שטבעו בים אמרתם שירה, היה לכם להקדים ולשורר קודם הטביעה מיד לאחר ההבטחה בהיותם גיבורי כח ואמיצי לב באמונה.

בספר "פה קדוש" על התורה^{87א} פירש ש"מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" מכוון רק למלאכים אבל לא לישראל. למלאכים לא נעשה שום רע ולכן אסור להם לשמוח, כי הם שמחים רק על מפתם של המצרים. לעומת זאת, ישראל שעכשוו בצלו משיעבוד ועינוי ראו להם לשמוח שלא ישתעבדו עוד.

ט. אמירת הלל בששת הימים האחרונים של פסח

במסכת ערכין⁸⁸ מובאת ברייתא⁸⁹ הקובעת את הימים שבהם גומרים את ההלל:

אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל...

85. ראה מלכים ב יט: לה.

86. ראה גם בספר "בפיקודיך אשיחה" לרב א. קרול, פרשת בשלח ובספר חנוכת התורה על פרשת בשלח לר' יהושע העשיל (בני ברק – תשמ"ג) שמפרשים כך. סיפר לי ר' שלמה כ"ץ הי"ו, ששמע מהרב נפתלי שטרן, ששמע פעם בסעודה שלישית אצל הרב זצ"ל רעיון זה. וראה בתחומין ד' עמ' 192, במאמרו של הרב אריאל שגם שמע כך בשם הרב זצ"ל (אך עיין בספר ילקוט הגרשוני לר' גרשון שטרן על סנהדרין דף לט).

87. ח"ב תורה שבכתב פרשת בשלח עמ' לח.

87א. להגר"י מוולוז'ין, בתחילת פרשת בשלח (בסוף חומש העמק דבר לנצי"ב).

88. דף י, ע"א, וכן בתענית דף כח ע"ב.

89. מקורה בתוספתא סוכה ג: ד, ובמסכת סופרים כ: ט.

בין שמונה עשר ימים אלה מזכרים שמונת ימי חג סוכות ויום טוב הראשון של פסח.

בסוגיה שבגמרא הבאה בעקבות הברייתא שואלים "מאי שנא בחג (סוכות) דאמרין כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא אמרין כל יומא?" משיבה הגמ' "דחג – חלוקין בקרבנות הן" (שפרי החג הולכים ומתמעטין – רש"י)⁹⁰ ולכן כל יום כמועד בפני עצמו לחייב בו אמירת הלל; "דפסח – אין חלוקין בקרבנותיהן", כל יום מביאים מספר שוה של קרבנות⁹¹. ממשיכה הגמ' להקשות "שבת דחלוקה בקרבנותיה – לימא?" והתירוץ "לא איקרי מועד". ושוב שואלים "ראש חודש דאיקרי 'מועד'⁹² – לימא?" ומתרצים "לא איקדוש בעשיית מלאכה...".

יוצא איפוא מהברייתא, שבששת הימים האחרונים של פסח אין אומרים בהם הלל כלל, וכן בראש חודש אין אומרים בו הלל כלל⁹³. אף על פי כן, כידוע המנהג הוא לקרוא את ההלל בראש חודש בציבור, על פי הסוגיה במסכת תענית⁹⁴ ש"מנהג אבותיהם בידיהם"⁹⁵, ובדומה לראש חודש, בששת הימים האחרונים של פסח גם כן קוראים את ההלל בדילוג, והוא מנהג חכמים⁹⁶. אמנם, לעומת זאת, הרמב"ן⁹⁷ סובר שאין דין ר"ח וחול המועד פסח⁹⁸ שווים, משום שהלל בראש חודש אינו אלא מנהג, ובחול המועד פסח הוא תקנת חכמים כיון שנקרא מועד ואפילו יחיד קוראו בדילוג. מרן בשו"ע⁹⁹ הביא דברי הגמ' בערכין הנ"ל להלכה, וכתב "כל הימים של חולו של מועד ושני ימים אחרונים של יום טוב (דהיינו בחול שנוהג יו"ט שני של גלויות) קורין ההלל בדילוג כמו בראש חודש".

90. וראה במדבר כט: יב-לח ובטעם הדבר ראה סוכה דף נה, ע"ב.

91. ראה במדבר כח: יז-כד.

92. איכה א: טו, וראה רש"י שם.

93. ראה תוס' בערכין שם ד"ה י"ח ימים, וראה תוס' ברכות דף יד, ע"א, ברא"ש וברשב"א שם ובתוס' סוכה מד ע"ב.

94. כח, ב וראה באנציקלופדיה תלמודית ערך הלל בפרק ה'.

95. ראה שו"ע או"ח סימן תכ"ב איך לנהוג למעשה.

96. רמב"ם הלכות חנוכה ג: ז, ברכות יא: טז, וראה רשב"א ברכות יד ע"א שבא"י לא קוראים הלל בחוה"מ"פ. וראה גם באוצר הגאונים תענית חלק התשובות סימן צ' בשם רב נטרונאי גאון.

97. ר"ן שבת פ"ב ד"ה "ובשאר יומי" בשם הרמב"ן דלקוטות. וב"י סימן תצ, וראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "הלל" שם.

98. עיין במאמרו הנ"ל של הרב בנדיקט עמ' ק"ח, שרוצה לדייק שהמנהג הוא בחול המועד דוקא, ובשביעי של פסח, לכאורה אין חובה כלל.

99. סימן ת"צ סעיף ד' וראה גם שו"ע הרב שם סעיף ו"ז "אבל נהגו כל ישראל לקרות ההלל בדילוג בחולו של מועד וימים טובים אחרונים כמו שנהגו בראש חודש".

אם כן אין בכל האמור לעיל כדי לקשור את העובדה שאין אומרים הלל שלם בששת הימים האחרונים של פסח, עם שלילת השמחה בגלל טביעת המצרים.

מדרש הרנינו: לעומת המבססים את הטעם שלא לומר הלל שלם בימים האחרונים של פסח על הגמ' בערכין, יש המבססים זאת על טעמים אחרים.

בבית יוסף הביא את שבלי הלקט¹⁰⁰ המציין את טעם הגמרא בערכין וכן טעם נוסף בשם מדרש הרנינו; וזו לשון שבלי הלקט:

"מפורש בערכין... ופסח אין גומרין אותן משום... אינו חלוק בקרבנותיו כל שבעה... במדרש הרנינו¹⁰¹ פרשת סוכה: וכן אתה מוצא בפסח אין אנו גומרין את ההלל אלא יום ראשון ולילו ולמה? שמואל בן אבא אומר¹⁰² 'בנפול אויבך אל תשמח' (משלי כד: יז) – לפי שנטבעו בו המצרים".

בדומה למדרש הרנינו שהביא שבולי הלקט, מצאנו גם בפסיקתא דרב כהנא¹⁰³:

"... בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת... למה אין כתוב שם 'שמחה'? בשביל שמתו בו המצרים וכן אתה מוצא... בפסח אין קורין בהם את ההלל אלא ביום טוב ראשון ולילו כדאמר שמואל בנפול אויבך אל תשמח" (משלי שם).

100. שבלי לקט, (וילנא תרמ"ז), סימן קעד, דין היחיד בקריאת הלל בראש חודש עמי 138.

101. מדרש זה הוא קדום ואינו בידינו היום מלבד אותם קטעים שהובאו וצוטטו בספרי ראשונים. ראה אוצר המדרשים, של אייזנשטיין ערך הרנינו עמ' 137.

102. ראה אבות פרק ד' שמובא בשם שמואל הקטן, והשווה לשון הפסיקתא להלן "כדאמר שמואל בנפול אויבך וכו'" וראה להלן הערה 157. וראה במנהגי מהרא"ק סימן ע"ב שמנמק בסיבה אחרת ומצטט "א"ר אבין אמר הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, כיון שאדם בצער שכונה בצער כדכתיב "עמו אנכי בצרה" (תהילים צא: טו) ואפילו אדם רשע מרחם כי 'קללת ה' תלוי'. (דברים כא: כג).

103. פסקא כט, פסקא אחריתי דסוכות עמ' קפט, מהדורת בובער, (ניו יורק תש"ט) ומובא גם בילקוט שמעוני ח"א רמז תרנ"ד. עיין בדברי הרב כשר, הובאו בספר הלכות יום העצמאות ויום ירושלים (בעריכת נ. דקובר) עמ' קעט שרואה במדרש זה טעם שהרבה מהחרדים השמחים על קום המדינה אין אומרים הלל ביום העצמאות. עיין גם במאמרו של הרב עדיאל לוי בתחומין י', 'בנפול אויבך אל תשמח' עמ' 266 בהערה 3. הרב עובדיה יוסף ביביע אומר חלק ו סימן מא מביא דברי מדרש הרנינו כאסמכתא שלא לתקן אמירת הלל בברכה ביום העצמאות. הוא דוחה טעם זה על סמך דברי המהרש"א בברכות (ראה להלן הערה 123), ועוד מפני שאין זו אותה שעה שנידונים בה ממש, על סמך הגמ' במגילה טז, א (ראה להלן הערה 158) שבנפול אויבך מדבר על ישראל דוקא. וראה עוד בהערה למאמר הנ"ל מה שמסיק מהציץ אליעזר.

ושוב בילקוט שמעוני¹⁰⁴ בולט במיוחד הנימוק שאין אומרים הלל בששת הימים האחרונים של פסח מפני שמתו בו המצרים:

”ראויין היו ישראל לקרות את ההלל כל שבעת ימי הפסח ואין קורין אלא יום ראשון בלבד. ולמה כן, בשביל שנהרגו המצרים וטבעו בים, שהם שונאי, ואני הכתבתי בנפול אויבך אל תשמח” (משלי שם).

במקורות אלה התולים את ההימנעות מאמירת הלל בימים האחרונים של פסח במיתת המצריים, יש דמיון רב לנאמר בסוגיית ”מי חדי” במגילה, שנמנעו המלאכים מלומר שירה מפני שטבעו המצרים בים סוף¹⁰⁵.

דעת הפוסקים: בראשונים לא מובא הטעם של מדרש הרנינו, לבד ממה שהביא שבלי הלקט. ממילא הטור ובעקבותיו מרן בשו”ע פוסקים על פי הגמרא בערכין ועל פי הגמרא בתענית. הם משווים דין ששת הימים האחרונים של פסח לדין ר”ח שאומרים בו הלל בדילוג. לשון השו”ע: ”כל הימים של חוש”מ ושני ימים אחרונים של יום טוב קורים הלל בדילוג כמו בר”ח”¹⁰⁶.

כזכור, הב”י הביא טעמו של מדרש הרנינו, אך להלכה פסק כגמרא בערכין. כמו כן, בפרי מגדים¹⁰⁷ ובערוך השולחן¹⁰⁸ מדגישים שעיקר הטעם כמו בגמרא, לעומת טעם המדרש. לשון ערוך השולחן: ”... לפי שבז’ של פסח נטבעו בו המצרים... וזהו טעם על פי דרש ועיקר הטעם לפי שאין הימים חלוקין בקרבנותיהן וזה הטעם איתא בגמרא”.

בשו”ע הרב¹⁰⁹ שוב מודגשת ההקבלה לראש חודש במנהג ישראל לומר הלל בדילוג בששת הימים האחרונים של פסח, ואין זכר לטעם המדרש, וכך גם בפרי חדש¹¹⁰.

גם בנוגע לנוסח ברכת ההפטרה בחול המועד פסח¹¹¹ שחל בשבת מצאנו שהפוסקים נימקו דעתם על פי הגמ’ בערכין. להלכה נפסק בשו”ע בהלכות פסח¹¹²

104. ח”ב רמז תתק”ס, מקור המדרש הוא קדום ולשונו משובש וראה להלן בפרק שעוסק בילמדנו.

105. ראה להלן הערה 125.

106. סימן ת”צ סעי’ ד.

107. משבצות זהב סי’ ת”צ סק”ג.

108. סי’ ת”צ סוס”ב.

109. סי’ ת”צ סעיפים ו-ז.

110. שם ס”ק ד.

111. ראה ביצה דף יז, ע”א, ובטור ושו”ע או”ח סימן ת”צ וסימן תרס”ג.

112. או”ח סימן ת”צ סעי’ ט’.

שבסוף ההפטרה חותם "מקדש השבת" בלבד ואינו אומר "מקדש השבת וישראל והזמנים". לעומת זאת בהלכות סוכה¹¹³ נפסק, שבשבת חול המועד סוכות, חותם בהפטרה "מקדש השבת וישראל והזמנים". בדרכי משה¹¹⁴ בהלכות סוכה מגמק, כיון שכל יום של סוכות הוא יום טוב בפני עצמו הואיל וחלוקים בקרבנותיהם וההפטרה באה גם מחמת יו"ט, ולכן מזכיר של יום טוב. טעמו של הדרכי משה הובא גם בפרי מגדים בהלכות פסח¹¹⁵. על פי דבריו כתב גם המשנה ברורה בהלכות פסח¹¹⁶ שבסוכות חותם מקדש השבת וישראל והזמנים, לפי שכל יום ויום של חול המועד סוכות הוא כיום טוב בפני עצמו שחלוקין בקרבנות המוספים.

לעומת הסוברים כגמרא בערכין, הט"ז¹¹⁷ בנוגע לאמירת הלל בפסח מביא רק את הטעם המופיע במדרש הרנינו, ולא הזכיר כלל את הגמרא. המשנה ברורה¹¹⁸ הלך בעקבותיו בענין זה בהביאו כאן רק טעם מדרש הרנינו, וכתבו שניהם "... מפני שבז' של פסח נטבעו... אמר הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה".

הנה בסקירה ראשונה, לכאורה, להלכה לגבי אמירת הלל בימים האחרונים של פסח אין זה משנה אם נקבל טעם הגמרא בערכין, משום שאינו חלוק בקרבנותיו, או אם נקבל את הטעם שמובא במדרש הרנינו. אלא שבש"ס הדגישו את עדיפותו של חג סוכות על פני חג הפסח, בכך שיש מספר קרבנות שונה בכל יום, ואילו במדרש הדגישו "חסרונו" של פסח לפי שמתו בו המצרים¹¹⁹. אך לאמיתו של דבר ישנו הבדל עצום בהנחת היסוד שבגמ' לעומת זו שבמדרש הרנינו. בעוד שלפי הגמ' בערכין חיוב אמירת הלל הוא ביום ראשון של פסח בלבד ובשאר הימים אין אומרים כלל, הרי במדרש הרנינו משמע שביסוד חיוב אמירת הלל, דין אחד לכל ימי הפסח. מן הראוי היה לומר בכל ז' הימים, אך מכיון שמתו המצרים בז' בו, אין אומרים הלל בששת ימים האחרונים של פסח¹²⁰. על פי זה יש קושי מסויים, שמן הראוי היה להימנע מאמירת הלל רק בשביעי של פסח ולא בימי חול המועד¹²¹! הט"ז והמשנ"ב הרגישו בקושי זה

113. א"ח סימן תרס"ג סע' ב.

114. סימן תרס"ג ס"ב, ועיין בב"ח סימן ת"צ שמסביר הטעם שאין מזכיר בפסח של יום טוב, משום שאין גומרים ההלל כגון בר"ח שגם בר"ח שחל בשבת אין מזכירין של ראש חודש.

115. אשל אברהם סימן ת"צ ס"ק ז'.

116. סימן ת"צ ס"ק טו-טז ובשער הציון ס"ק י"ג ועיין גם סימן תרס"ג ס"ק ט'.

117. ט"ז ס"ק ג'.

118. משנ"ב ס"ק ז'.

119. עיין אור הישר לערכין דף י, ע"ב, (לר' שמואל יצחק הילמן – לונדון תרפ"ג).

120. עיין במאמרו של הרב בנדיקט עמ' קט.

121. עיין שם ליד הערה 14 והערה 17, ועוד בעמ' קיא שם שרוצה ליישב מדוע המשנ"ב הביא טעם זה, ובהערה 41 ג' שם. אך יש מקום להעיר שבסימן ת"צ ס"ק ט"ז

ועל כן הוזקקו לחידוש גדול: "כיון שבז' אין גומרים אותו, על כן גם בחול המועד אין גומרים אותו שלא יהא עדיף מיום טוב אחרון"¹¹⁷; והדוחק גלוי.

יש מן האחרונים, שהרגישו כי ישנו חידוש בדברי הט"ז, בעצם העובדה שהזניח דברי הגמ' בערכין והביא דברי המדרש¹²². המהרש"א בחידושו לברכות¹²³, מקשה על אותם אחרונים שנימקו את אי אמירת הלל באחרון של פסח משום ש"אמר הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה", שהרי היא עומדת בסתירה גמורה לנאמר בגמ' בברכות¹²⁴ שלא אמר דוד הלל עד שראה במפלתן של רשעים¹²⁵!

יחד עם זאת המהרש"א בחידושי אגדות בסנהדרין¹²⁶ מנסה ליישב קיומם של שני הטעמים. לדעת מהרש"א אילו היינו סומכים על הגמ' במגילה בלבד כנימוק לכך שאין אומרים הלל בשביעי של פסח, לא היה בכך די. משום שדוקא באותו יום שמתו המצרים לא אמרו המלאכים שירה, אבל מכאן ואילך בכל שנה היו אומרים המלאכים שירה כמו ישראל, אילולא הטעם של הגמ' בערכין שאינו חלוק בקרבנותיו.

בדומה לכך כתב גם 'מרכבת המשנה' על המכילתא¹²⁷. לדעתו ישראל אמרו "אז ישיר" רק לאחר שנגמר דינם של המצרים כי אז הותר להם לשמוח, ממילא אין די בטעם שמתו המצרים בז' של פסח כדי למנוע אמירת הלל שהרי כבר נגמר דינם. על כן לדעתו, אנחנו צריכים לטעם של הגמ' בערכין, שאין אומרים הלל בימים האחרונים של פסח, כיון שאינו חלוק בקרבנותיו.

במשנה ברורה לגבי ברכת ההפטרה כתב הטעם של הגמ' בערכין שימי סוכות חלוקים בקרבנותיהם לעומת פסח שאינו כן, ולא התייחס לטעם שבמדרש.

122. עיין עיניים למשפט לר' יצחק אריאלי ברכות דף ט, ע"ב, וראה גם תורה תמימה שמות יד אות ט'.

123. לברכות דף ט, ע"ב.

124. ברכות שם.

125. עיין בצל"ח לברכות שם שתמה על המהרש"א שציטט "במדרש" שאמר הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, ונעלם ממנו שהיא גמרא מפורשת במגילה. אמנם זו לשון גמ' במגילה, אבל לכאורה אין מקום לתימה, שכן המהרש"א בודאי ראה גמ' זאת והתייחס אליה בחא"ג לסנהדרין דף לט, ע"ב, אך יש להעיר שבגמ' במגילה לא נאמר דבר לגבי אמירת הלל בפסח. אך יש מן האחרונים שראו את הגמ' במגילה כזהה עם הנאמר במדרש הרנינו שמזכיר הימנעות מאמירת הלל, כתוצאה מטביעת המצרים. וראה לעיל בפרק זה בדברי הט"ז והמשנ"ב שאכן עשו כד.

126. חא"ג סנהדרין לט, ע"ב.

127. מרכבת המשנה למכילתא דר' ישמעאל, לר' דוד משה אברהם אשכנזי (למברג תרנ"ה) פרשת בשלח. מסכתא דשירתא ד"ה ולא היתה שמחה לפניו, וראה עוד לעיל בפרק הדין בספרי ליד הערה 71.

ב"תורה שלמה"¹²⁸, הרב כשר מחפש גם הוא ליישב קיומם של שני הטעמים. לדעתו לשיטות הראשונים שאמירת הלל תלויה בשמחת החג ולא בקרבנות, לא יספיק הטעם שבגמ' בערכין, לפי שאין זה משנה שימי הפסח אינם חלוקים בקרבנותיהם, ולכן זקוקים אנו לטעם שבמדרש הרנינו, שמתו בו המצרים¹²⁹.

טעמים נוספים

בחז"ל ובראשונים הובאו טעמים נוספים לכך שאין אומרים הלל בימים האחרונים של פסח, ולמעוט השמחה בהם.

בפסיקתא דרב כהנא¹³⁰ מובא: "בפסח אין את מוצא שכתוב בו אפילו "שמחה" אחת¹³⁰ ולמה? את מוצא שבפסח התבואה נידונית ואין אדם יודע אם עושה היא השנה אם אינה עושה לפיכך אין כתוב שם שמחה".

ב"כל בו"¹³¹ מובא שיש שנותנים טעם לכך שאין אומרים הלל שלם בימים האחרונים של פסח, משום שחובת המצה אינה אלא בלילה הראשון של החג¹³².

בפירוש רבינו מיוחס על התורה¹³³ מובא טעם אחר. לדעתו אין אומרים שירה, דהיינו אין חיוב הלל מן התורה אלא ביום שקרוי חג, כמו שכתוב "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעי' ל: כט)¹³⁴. בסוכות כל שבעת הימים קרויים חג, ובפסח מלבד יום הראשון, לא נקראו שאר ימי הפסח חג, ולכן אין חיוב לומר הלל בימים אלה.

בזוהר¹³⁵ מוזכרים עוד טעמים לכך שאין אומרים הלל בשלימות כל שבעת ימי הפסח, טעמים שונים מאלה שבגמ' בערכין וכן במדרש הרנינו.

128. במילואים לפרשת בא עמ' רכ"רכא.
129. ראה להלן בפרק זה בפסיקתא שמביא אותו טעם של מדרש הרנינו. ובספר החיל והחוסן בעמ' 236-237 מיישב דברי הפסיקתא עם הגמ' בערכין. לדעתו הבבלי מטעים את עיקר הדין שלא אומרים הלל, והפסיקתא מבאר מדוע מדלגים בהלל לאחר שנהגו כבר לומר.
130. לעומת סוכות שכתוב שמחה שלש פעמים.
131. ראש סימן נ"ב סדר תפילות ומועדים (למברג, 1860). יתכן שמקור טעמו הוא בירושלמי סוכה פ"ה ה"א, המובא גם בשיבולי לקט הנ"ל "למה קורין את ההלל כל שבעת ימי החג (סוכות) כנגד הלל שמתחדש כל שבעה". טעם זה מובא גם במטה משה לר' משה מפרמשלא סימן תרע"ה (הוצאת אוצר הפוסקים, ירושלים תשל"ח).
132. ראה מסכת סוכה מז, ע"א שטעם זה מובא בהקשר לכך שאין אומרים ברכת שהחיינו בשביעי של פסח.
133. מובא בתורה שלמה פרשת בא אות רפ"ז, וראה גם בהרח"ד לנצי"ב במדבר כח: יז.
134. וראה פסחים דף צה, וערכין דף י.
135. זהר אמור צה, ע"ב (אות קלז"קלח) ועיין טעם אחר בזהר תצוה קפב, ב אות ס"ב ועיין גם בניצוצי זוהר שם.

מנהגים ופיוטים

מצאנו דיעות שונות אצל אחרונים גם לגבי אמירת פיוטים מסויימים בשביעי של פסח, משום מיתת המצרים. בשו"ת חוות יאיר¹³⁶ לומד המחבר מסוגיית "מי חדי" כי כיון שנמנעו המלאכים מלומר שירה לכן אין לומר את הפיוט "אופן" שמוזכר בו "והחיות ישוררו". לעומת זאת, בספר מושב זקנים על התורה¹³⁷ מקשים שמהפסוק "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" משמע שדוקא בלילה לא אמרו המלאכים שירה אבל ביום אמרו! גם במנהגי מהרא"ט¹³⁸ מוזכר המנהג של אמירת האופן בשביעי של פסח¹³⁹.

הגר"א¹⁴⁰ מציין מנהג מפליא, שבשביעי של פסח "יש לומר זמן שמחתינו – שטבעו בו המצרים", בניגוד למנהג הידוע¹⁴¹ שאומרים "זמן חירותינו" כמו בשאר ימי פסח. טעם למנהג זה מובא בספר מנהגי מהרא"ק¹⁴² "לפי שהיו ישראל שמחים שטבעו המצרים בים ולא היו יראים יותר"¹⁴³. חק יעקב¹⁴⁴ על השלחן ערוך, מביא בשם שיירי כנסת הגדולה שמקשה על מנהג זה מהא דאין גומרים את ההלל משום "מעשי ידי טובעים בים". חק יעקב מתרץ: "דוקא הלל, לומר שירה לפני הקב"ה, כאילו יש שמחה לפניו, אין אומרים משום מעשי ידי טובעים בים, אבל אומרים "זמן שמחתינו" שיש באבוד רשעים רינה".

י. מדרש ילמדנו

בפרק העוסק בהלל, הבאנו חלק מדברי הילקוט שמעוני¹⁴⁵ המתייחסים לטעם שאין אומרים הלל בפסח. אך יש להוסיף להתבונן באותו קטע במלואו ולרדת לעמקו.

- 136. סימן רכ"ח. ועיין גם שו"ת האלף לך שלמה (לר' שלמה קלוגר) חאו"ח סימן שכט.
- 137. קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות לפרשת בא (הוצאת רבני בבל, ירושלים תשמ"ב).
- 138. ספר המנהגים לר' אייזיק טרנר (הוצאת מכון ירושלים תשל"ט).
- 139. ישנם גם פיוטים נוספים המושרים בהזדמנויות שונות ולא דוקא באחרון של פסח, שמדברים על טביעת המצרים ברוח של שמחה למשל "ים ליבשה" של ר' יהודה הלוי הנאמר בבית מילה, וראה סידור בית יעקב לר' יעקב עמדין עמ' קג בסדר המילה. וראה מגן אברהם ס"ק ו' לאו"ח סימן ת"צ ובלבוש סימן תקפ"ד.
- 140. ביאור הגר"א לאו"ח סימן ת"צ סעיף ז' ס"ק י' בשם יש אומרים.
- 141. במהרי"ל סדר תפילה של פסח אומרים "זמן חרותינו", וכן דעת ספר מנהגים למהרא"ט, ומובאים ברמ"א סימן תצ סעיף ז'.
- 142. לר' אברהם קלויזנר סימן קכח (הוצאת מכון ירושלים, תשל"ה).
- 143. ראה ירושלמי סוטה ה"ד שהבאנו לעיל הערה 13.
- 144. סימן ת"צ ס"ק ט'.
- 145. ח"ב רמז תתקס, וראה בפרק אמירת ההלל ליד הערה 104.

'בנפול אויבך אל תשמח', וכן צוה המקום 'כי תראה חמור שונאך' (שמות כג: ה) 'כי תפגע שור אויבך' (שם שם: ד). אמר האלוקים אין אתה טוב ממני. כיצד ראויים היו ישראל לקרות את ההלל כל שבעת ימי הפסח ואין קורין אלא יום ראשון בלבד, ולמה כן? בשביל שנהרגו המצרים וטבעו בים שהם שונאי, ואני הכתבתי 'בנפול אויבך אל תשמח' וכן אתה מוצא בנח שאסר עליו תשמיש המיטה בשעת המבול.

לשון המדרש קשה, וגם הקשר בין הפסוקים השונים ואיסור תשמיש המיטה קשה וטעון בירור¹⁴⁶.

אכן, ישנו מקור¹⁴⁷ מוקדם לזה שבילקוט, והוא במדרש ילמדנו¹⁴⁸.

הלכה אדם שהיה עובר בדרך וראה חמורו של שונאו רובץ לפניו, מהוא שיהא מותר לעבור [כך שנו רבותינו]¹⁴⁹ אסור לישראל שהיה עובר בדרך וראה שונאו בהמתו רובצת לפניו אסור לו לעבר שאמרה ה[תורה כי] תראה חמור שונאך וג' עזב תעזב, אמר הק' לא מפני ששונאך תהא שמח עליו בנפל אויבך אל תשמח וגו' פן יראה ה' ורע בעיניו וגו' אמר הק' אני חלקתי כבוד לשונאי בשעה שיצאו ישראל ממצרים והיו [רואים את המצריים] משונקין¹⁵⁰ בים ונהרגו בכוריהן לכך היו ישראל צריכים להיות קורין הלל כל [שבעת ימי הפסח] שנעשה להם

146. יש לציין, שמכל המפרשים רק אברבנאל מתייחס לדברי המדרש במתכונת זו, בפירושו מגן אבות, לאבות פרק ד', למשנה "שמואל הקטן אומר וכו'". האברבנאל מביא מדרש זה כסיוע להשקפה שמלמד שמואל הקטן, שכאשר אדם יראה עונש אויבו על עונו ראוי לו לירא מה', שמא יעניש אותו גם כן על עונו. אל לו לאדם לשמוח במפלת אויבו כי שמא הוא חוטא בדבר אחר. אך לא התייחס האברבנאל לפסוקים ולפרטיו של המדרש.

147. עיין מקורות ילקוט שמעוני לר' דוד היימן (ירושלים, תשכ"ה).

148. עיין גנזי שטר עמ' 35-38 בעריכת ר' לוי גנזבורג (הוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה, תרפ"ח ובהוצאת מקור, ירושלים תשכ"ט) בדבר קדמותו של מדרש זה. עיין בהקדמות ספר זה עמ' 32-36 שנחלקו בזה החוקרים, ועיין גם באוצר המדרשים של אייזנשטיין ערך "ילמדנו" עמ' 222. אך כולם מסכימים שאין לאחרו מהדור החמישי לאמוראים שבו נכתב התנחומא.

149. המילים בסוגריים נעשו עפ"י מקורות מקבילים על פי שיקול דעתו של עורך המדרש (ראה הערה קודמת) ועיין בפתיחת ספרו עמ' ה'.

150. ראה שמות יד: כז "וינער" שמתרגם אונקלוס "ושניק" וראה רש"י שם.

ניסין ואינן קורין אלא ביום ראשון למה בשביל שנהרגו נפש [ות המצריין ואין מן] הדרך שהיו המצריין מושלכים מתין וישראל קורין את ההלל שנאמר בנפול אויבך א[ל תשמח] וכן אתה מוצא בנח כיון שנחתם גזר דינם של דור המבול היה כל העו' [בצר]ה גדולה א' הק' [כל העולם] בצרה גדולה ונח ובניו נכנסים לתיבה ומתמלטין [ממנו ישתתפו עם העולם בצרת הציבור] עם שהם נכנסים אסר תשמיש המטה לא עשה אלא כיון ש[יצאו מן התבה אמר הק' שאתיר את אשר] אסרתי לו תשמיש המיטה מיד קפץ עליו הדיבור והיז [הוא צא מן התבה אתה ואשתך ובניך וגו']...

לאחר הכרת נוסח המדרש במלואו ניתן להבין מעט יותר את דבריו. הקשר בין הפסוקים "כי תראה חמור שונאך" (שמות כג: ה) לפסוק "בנפול אויבך" במשלי מובן. התורה מלמדת "כי תראה חמור שונאך", "לא מפני ששונאך תהא שמח עליו" אלא "עוזב תעזוב עמו" (שמות שם). עיקרון זה שבילמדנו גמצא גם בתלמוד בבלי במסכת בבא מציעא¹⁵¹, שיש במצוה זו כדי לכופי יצרו של אדם לעזור גם לשונאו. הילמדנו מלמד, אם כן, כשם שאין לשמוח בנפול "שונא" מישראל, כך אין לשמוח "בשונא" מאומות העולם כגון המצרים, משום שנאמר "בנפול אויבך אל תשמח"¹⁵². הראיה, שהרי הקב"ה חלק כבוד למצרים אע"פ שהם שונאיו, ומפני שמתו בים סוף אין ישראל אומרים הלל בפסח מלבד מיום הראשון. לאור זה, יש בילמדנו, חיזוק גדול לגישה שמפרשת סוגיית "מי-חדי" – שנמנעו המלאכים לומר הלל בגלל מות המצרים דוקא, בניגוד לדעתו של הרב כשר.

אך יש לכאורה תפנית בכיון דברי הילמדנו בסוף דבריו, כאשר האיסור לשמוח בנפול אויבך מתקשר עם איסור תשמיש המטה שחל על נח בשעת המבול. מהקשר זה, משמע שהאיסור לשמוח בנפול האויב הוא דווקא בשעת נפילתו, ואין ללמוד מכאן לגבי מה שלאחר מכן, כפי שהזכרנו בשם חוות יאיר. ניתן לבסס הבנה זאת בילמדנו במספר דברים. א. מלשון המדרש גופו "ואין מן הדרך שהיו המצרים מושלכין מתיו

151. דף לב, ע"ב "אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה לטעון לשונא כדי לכופי את יצרו". ועיין תוס' פסחים קיג, ע"ב ד"ה שראה.

152. במאמרו של הרב יעקב אריאל בביטאון בני עקיבא "זרעים" כרך ז' במאמר "למנצח על מות מזמור" (לגבי מיתתו של סאדאט), לומד ממדרש זה שהפסוק "בנפול אויבך" מדבר גם על גויים. ובספר החיל והחוסן לרב יהושע הגר-לאו במאמר "שמחה על מפלת רשעים" עמ' 222, לומד ממדרש זה שהפסוק "בנפול אויבך" מדבר על אויב אישי, אך יש לציין, שלא הזכירו, לא הרב אריאל ולא הרב הגר-לאו את נוסח המדרש כפי שהוא בילמדנו.

בים וישראל קורין את ההלל¹⁵³ משמע, דוקא בשעה שהם מושלכין אין לומר את ההלל. ב. מהעובדה שנאסר התשמיש על גח דווקא בשעת המבול. לדעת חז"ל¹⁵⁴, איסור התשמיש חל על גח דוקא בזמן שהיה בתיבה, וכאשר יצא מן התיבה, בשעה שהעולם היה חרב הותר לו. חז"ל, במדרש תנחומא¹⁵⁵, מנמקים את האיסור שאמר הקב"ה שאין הדבר ראוי שהוא יהיה כועס ומחריב את העולם והם יעסקו בבנין עולם. לפי זה משמע שיש להימנע משמחה ומאמירת הלל, דוקא בשעת הצער והעונש, אך לאחר שעבר, אין סיבה להימנע משמחה. כך גם יש להסביר לענין מניעת השירה מהמלאכים שהיא דווקא בשעת הטביעה, כפי שהבאנו לעיל בשם חוות יאיר.

נוכל כמובן לשאול, אם האיסור לשמוח הוא דוקא בשעת השמחה, מה הטעם שישראל נמנעים מלומר הלל שלא בפסח במשך כל הדורות, מלבד היום הראשון? גם בענין זה ניתן לתרץ כחוות יאיר ולומר, כיון שבאותם ימי הפסח שאנו חותמים היתה מפלת המצרים בים, זה נחשב שעת מפלתם ולכן ראוי להימנע מאמירת הלל.

יא. "בנפול אויבך אל תשמח"

בפסיקתא דרב כהנא¹⁵⁶ נימקו את סיבת ההימנעות משמחה במפלת המצרים בפסוק "בנפול אויבך אל תשמח"¹⁵⁷ (שמות כד: יז).

יש בכך קושי, משום שמצינו בשני מקומות: בתלמוד בבלי מסכת מגילה, ובתנא דבי אליהו, שמבארים כי המילה "אויבך" שבפסוק מתכוונת לישראל בלבד. ממילא אין יסוד בפסוק להימנעות שמחה במפלת המצרים, שהם גויים.

153. בהערות עורך הילמדנו באותו מקום מתקן "שאין מן הדרך ארץ שבו ביום שהיו מושלכים..."

154. סנהדרין ק"ח, ע"ב, וראה גם בראשית רבה לא: יב, והשוה עם תענית דף יא, ע"א, שנאסר תשמיש בשנת רעבון, ובזמן שהציבור בצער אל יאמר אדם "שלום עלי נפשי".

155. תנחומא (בובער), נח סימן יז.

156. פסקא אחריתי דסוכות הבאנו לעיל ליד הערה 103 בפרק ההלל. (והובא נימוק זה גם במדרש הרנינו ובילמדנו). ועיין במבוא של ר' שלמה בובער לפסיקתא, שלדעתו ספר זה הוא מקור ראשון למדרשים ולילקוטים.

157. בילמדנו הובא הפסוק לבדו, ואילו בהרנינו הובא בשם שמואל בן אבא, ובפסיקתא בשם "שמואל" לבדו. בפרקי אבות פרק ד', פסוק זה הוא מרגליה בפומיה של שמואל הקטן, וראה להלן הערה 102. ראה גם בספר אטלס עץ חיים לר' רפאל הלפרין חלק ב', לא הובא דבר שמזהה את שמואל הקטן עם שמואל בן אבא, ואילו שמואל בן-אבא הוא אמורא ארץ ישראלי בדור השלישי, תלמיד מובהק של רבי יוחנן (מגילה כג, ע"א).

במסכת מגילה¹⁵⁸ מסופר שמרדכי בעט בהמן בשעה שעלה לרכב על סוס. בעקבות פעולה זו, אומר המן למרדכי "לא כתיב לכו בנפול אויבך אל תשמח? אמר לו מרדכי להמן: הני מילי בישראל אבל בדידכו כתיב ואתה על במותימו תדרוך" (דברים לג: כט). אם כן, לפי הגמ' במגילה לא רק שאין איסור לשמוח, יש צורך בעשיית פעולה כדי להמחיש את השמחה.

בסדר אליהו רבה¹⁵⁹ עולה שהכונה "בנפול אויבך" הוא לישראל, שכן עומדים שם על הסתירה בין פסוק זה לפסוק "באבוד רשעים רינה". בראשון משמע שאין לשמוח במפלת רשעים ואילו בשני משמע שיש שמחה. המדרש מבאר שהפסוק "בנפול אויבך" מדבר "בתלמיד חכם"¹⁶⁰ שנצחך היום בהלכה ובא לידו דבר למחר אל תשמח לו, ואילו אם ראית אחד מישראל שרוצה ברעתו של חברו הרי זה רשע גמור וכשהוא נופל עליו נאמר ובאבוד רשעים רנה".

זאת אומרת¹⁶¹ "בנפול אויבך" מדבר ביריבות ובתחרות בין שני תלמידי חכמים, שביום זה, האחד מנצח בדבר הלכה, וביום זה השני נכשל בהלכה וחבירו שמח במפלתו, ועל כן נאמר "אל תשמח". דוקא בישראל שמבקש רעת חברו ולבסוף נופל, עליו נאמר "באבוד רשעים רינה"¹⁶².

לפי שני מקורות אלה, נמצא שהפסוק "בנפול אויבך" מדבר על אויב מישראל, ואין לראות בפסוק זה נימוק כהימנעות משמחה בנפילת גוי, בניגוד לפסיקתא.

158. דף טז, א. וראה לעיל הערה 103.

159. פי"ח (עמ' 109) הוצאת מ. איש שלום, וראה גם ילקוט"ש ח"א רמז תרי"ג. ועיין גם בברכות דף נה, ע"ב בדברי רבא משמע שהפסוק מדבר באויב מישראל.

160. עיין בזה גם במאמרו של הרב עדיאל לוי, תחומין י': "בנפול אויבך אל תשמח" עמ' 267, ומה שהזכיר מהמכילתא לשמות כג: ד במחלוקת מי הוא "אויבך" האמור במצות השבת אבידה. לדעת ר' יאשיה אויבך – זה עובד אלילים. רבי אליעזר אומר "בגר שחזר לסורו" (ר' יצחק אומר – ישראל עבריינין) ר' נתן אומר בישראל עצמן "אלא מה תלמוד לומר אויבך"? אלא, הכה את בנך או שעשה עמך מריבה נעשה אויב לשעה.

161. לשנאה מסוג זה עיין בדברי רבא לברכות דף נ"ה, ע"ב ובתפילת ר' נחוניא בן הקנה בכניסה לבימ"ד בברכות דף כח, ע"ב, ובביאור התוס' יום טוב שם, ובביאור המהר"ל מפראג לתפילה זו בהקדמה לתפארת ישראל, וראה גם מגילה דף כח, ע"א, במה שר' זירא האריך ימים, ובקידושין דף ל, ע"ב, האב ובנו הרב ותלמידו ופירוש המאירי שם.

162. ראה סנהדרין דף לט, ע"ב "שאבוד רשעים רינה" נאמר על נפילת אחאב בן עמרי.

יש לברר מה מובן ”אויבך” בפסוק זה המורגל בפיו של התנא שמואל הקטן בפרקי אבות¹⁶³. ”שמואל הקטן אומר: בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו” (משלי כד: יז-יח).

בענין זה יש מגוון דיעות מנוגדות מן הקצה אל הקצה. בפירוש ”משנת אבות” לרבינו יוסף בן יהודה תלמיד הרמב”ם¹⁶⁴ למשנה זו, מעלה המחבר את השאלה אם ”האויב” במשנה הוא ישראל או גוי. הוא דוחה את האפשרות שמדובר בגוי משום שאין איסור לשמוח לאידו, כיון שאינו ממקבלי התורה¹⁶⁵, ובאלה קיימא לן ”לא מעלין ולא מורידין”¹⁶⁶. ”אויב” לדעתו הוא אויב מישראל כגון שעבר עבירה, דוגמת מה שנאמר בפרק ערבי פסחים¹⁶⁷.

כמו כן, מצאנו למהר”ל מפראג¹⁶⁸ שמבאר על סמך הגמ' במגילה בענין תשובת מרדכי להמן ש”בנפול אויבך” נאמר רק בישראל, שבאומות יש לשמוח בנפילתם כיון שאינם חלק מישראל, והנפילה שלהם היא שלימות לישראל אבל אם נופל אחד מישראל אין לשמוח ומשום שישראל הם אחים, ובנפילת אחד אין שלימות לחבירו.

לעומת זאת, מצאנו גישה הפוכה בפירושו של ר' דוד הנגיד, בן ר' אברהם בנו של הרמב”ם, בספרו מדרש דוד¹⁶⁹. לדעתו ”הבורא יתברך לא ירצה בשמחה לאיד בשום אחד מהברואים אפילו הוא מאומות העולם”. מסיבה זאת, הוא טוען, ישראל אינם אומרים הלל שלם בפסח כיון שאין נחת רוח לה' שישראל ישמחו לאידם של מצרים, אלא רצונו יתברך ”שיהיו כל הבריות אוהבים זה את זה”.

163. אבות פרק ד'. ועיין פירוש הרע”ב ”שהיה רגיל להוכיח בני אדם במדה זו”. ועיין במאמרו של פרופ' שוחטמן (הובא לעיל הערה 9) שכתב ש”בפשטות צריך לחשוב שלא הוכיח לגויים אלא ישראל בלבד”.

164. לקוח מדפוס צילום ברלין תרע”א.

165. ראה בספר ”דברי שאול” לר' יוסף שאול נתנזוהן על פרשיות השבוע (למברג תרל”ה) [ומובא גם בספר מנחת אריה לר' מנחם אריה טובולסקי] (מהדורת סטנסיל תשל”ה) ששאל אחד מתלמידיו על כך שנמנעים מלגמור הלל בפסח משום שכתוב ”בנפול אויבך” והרי אין זה שייך בעכו”ם, והשיב שיש לחלק בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה. לפני מתן תורה ”גם הללו עובד ע”ז” אבל לאחר מתן תורה יש חילוק בין ישראל לעכו”ם.

166. סנהדרין נז, ע”א. וראה מאמרו של ר' ב. רקובר בניצני ארץ כרך ד' עמ' 121.

167. קיג, ע”ב.

168. בספרו ”אור חדש” על פורים עמ' קפו (הוצאת ”יהדות” בני-ברק). וראה מהר”ל ב”דרך חיים” פרק ד' משנה כא, ולהלן בפרק אחרון.

169. בפירושו לפרקי אבות פרק ד'.

בספר לחם שמים¹⁷⁰, מפרש בתחילה ש"אויבך" מדבר בישראל, כמאמר הגמ' במגילה שאמר מרדכי להמן, אך הוא מעלה אפשרות נוספת ש"אויבך" מדבר באומות העולם, ומה שאמר מרדכי הוא רק לדחויא בעלמא. הטעם שאסור – לדעתו – לשמוח הוא, שאם יפתח פיו בשמחה "פן תהא פנקסו מתבקרת" ותטען כנגדו מידת הדין¹⁷¹, אך לצדיק¹⁷² כמו מרדכי שלא נמצאים בו חטאים מותר לשמוח.

יב. סיום

על מנת לקרב לדורנו את מכלול הרעיונות שהבאנו עד עתה, לא נותר לנו כי אם העיון בהגותו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל¹⁷³.

דברי מרן הרב זצ"ל בתחום זה קשורים דוקא לפרק האחרון שעסקנו בו, בדברי שמואל הקטן בפרקי אבות. בסידור עולת ראי"ה^{173א}, עומד הרב זצ"ל על עובדת בחירתו של שמואל הקטן¹⁷⁴ לתיקון ברכת המינים כחלק מתפילת העמידה.

170. לר' יעקב עמדין, בפירוש לאבות פרק ד'.
171. ביסוד הטעם שמא תטען כנגדו מידת הדין, כבר קדמו רשב"ץ בפירושו לאבות פרק ד', "מגן אבות", שכתב שלא ירגיש אדם שבנפול אויבו הקב"ה משלים רצונו נגד אויביו כי יתכן שהשמח עצמו מחוייב למקום. על כל פנים, לטעם זה אין חילוק בין ישראל לגוי, אלא לשניהם אסור לשמוח באופן זה. וראה גם ברכות דף נה, ע"א שהמוסר דין על חבירו לשמים, מזכירים עוונותיו של אדם.
172. האמת היא שתוס' במס' ב"ק דף יז, ע"א ד"ה הלא, כבר מסייגים רינה באיבוד רשעים היא לצדיקים בלבד. כך מפרשים לגבי אחאב שהספידו אותו ברוב עם כמבואר במגילה דף ג, ובסתירה שמצאנו במסכת סנהדרין דף לט, ע"ב, ודורשים "באבוד אחאב בן עמרי רינה". מיישבים התוספות שהרינה הייתה לצדיקים שבדור. יחד עם זאת יש לציין, שלחם שמיים מציין שמידת חסידות היא שגם צדיקים לא ישמחו כמו שכתוב באיוב (לא: כט) "אם אשמח בפיד (איד) משנאי והתעוררתי כי מצאו רע".
173. לביאור שיטת הגותו של ר' מאיר שמחה מדוינסק ב"משך חכמה" (שמות, יב: טו) ושל הנצי"ב בהעמק דבר (במדבר יז: עין במאמרו הנ"ל של ר' יהושע הגר-לאו.
- 173א. בפירושו לברכת המינים, עולת ראי"ה ח"א עמ' רעז-רעח. וראה גם פירושו לפסוק "א-ל נקמות ה'", עו"ר ח"א עמ' רי"ד-רט"ו, ובענין הזכרת פנחס בברית מילה עמ' שצ"ד שם.
174. "אמר להם רבן גמליאל לחכמים כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים – עמד שמואל הקטן ותקנה", בברכות דף כה, ע"ב. וראה גם באגרות ראי"ה, אגרת תקנה עמ' קפ"ז.

כותב הרב זצ"ל:

... ברכה זו של התפילה שבתוכה אצורים דברים של שנאה ומשטמה, והאדם באשר הוא אדם אי אפשר כלל שלא תמצא בקרבו איזו שנאה טבעית לאויבי נפשו ורודפי עמו, צריכה היא לבוא דווקא ממי שכולו טהור וקדוש לה', שתכונת השנאה הטבעית אין בלבבו כלל...

האדם שיכול לתקן ברכה כזאת צריך שתהיה מגמתו ל"קנאת ה' צבאות, בחשקו אל תכלית השלמות, בהיגלות כבוד ה', בסוד כל מניעה וכל סוג...". כזאת היתה דמותו של שמואל הקטן "כי הוא אשר דרש תמיד בנפול אויבך אל תשמח וכו' והסיר מלבבו כל רגש שנאה גם לשונאי נפשו, והוא כשיתעורר לתקן ברכת המינים לא תמצא בה כי אם רגשת לב טהור ותכלית הטוב האמיתי הכללי".

כדי לחבר תפילה כזאת לאיבוד המינים, אומר הרב זצ"ל, צריך לב קדוש "הדבק באלוקים חיים ומכיר שכל בריותיו חביבים לפניו כי מעשי ידי כולם אלא שעם כל זה יגביר שכלו על הרגשתו וידמה בזה לאדון כל המעשים שמנהיג עולמו גם במשפט עם רחמים".

כהדרכתו של הרב זצ"ל, בענין גישת שמואל הקטן לתיקון ברכת המינים, נוכל גם ללמוד לסוגייה של "מעשי ידי טובעים בים ואתה אומרים שירה". בין אם נאמר שמעשי ידי בסוגיה הם המצרים, והמלאכים נמנעו מלומר שירה בטביעתם, הרי למרות זאת "אחרים משיש", ובין אם נאמר "שמעשי ידי" הם ישראל, שהמלאכים נמנעו מלומר שירה מחשש טביעתם, ואין מניעה משמחה בטביעת המצרים, הרי באיזה שמחה וששון מדובר כאן? ומפני איזו שמחה, בא שמואל הקטן להתריע, "בנפול אויבך אל תשמח"? על כך משיב רבינו יונה¹⁷⁵, שהשמחה שרבים נכשלים בה, גם אם האויב הוא רשע, היא השמחה האישית, שאדם מחזיק בליבו כלפי אחר. אין לשמוח בנפול אויב, בלתי לה' לבדו; וכששמחים - השמחה היא שמפלת האויב היא כבוד שמים. לכאורה, בקביעה זו של רבנו יונה אין צורך באבחנה בין נפילת רשע של אומות העולם, כגון המן, או רשע מישראל דוגמת אחאב.

בתפיסה זאת, אוחז גם המהר"ל¹⁷⁶ בפירושו למסכת אבות "דרך חיים". המהר"ל מפרש שעל פי הנאמר במשנה שקדמה לדברי שמואל הקטן "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה..." יוצא שאין הקב"ה חפץ במות הרשע בתטאו אלא בתיקונו ובחזרתו בתשובה. כיצד אנו מבינים, אם כן, מה שנאמר "באבוד רשעים רינה"? (משלי יא: י) מסביר המהר"ל שהשמחה היא בסילוק הרשעות ובכבוד ה' אך

175. בפירושו לאבות פרק ד'.

176. בפירושו לאבות פרק ד' משנה כ'.

לא במות הרשעים. ואעפ"י כן, אין הקב"ה שמח, כמו שנאמר בגמרא במגילה "שאיין הקב"ה שמח במפלתם של רשעים". כך צריך להבין כשדנים אחד למיתה על פי בי"ד של ישראל, "באבוד רשעים רינה"^{176א}, ויש מקום לשמחה בשביל סילוק הרשעות מן העולם, וכך גם שמח דוד המלך שראה במפלתם של רשעים ואמר שירה. "ודבר זה בודאי הוא טוב ויפה הוא אבל אם לא בא האבוד בשביל זה לסלק הרשעות הרי בודאי אין דבר זה טוב ואף שהוא לרשע ואין לשמות ואיסור גמור הוא". כלומר לדעת המהר"ל, הכלל הקובע בשמחה הוא סילוק הרשעות וכבוד שמים, אך אם הנפילה בא מצד אחר שאין בו כבוד שמים הוא אסור¹⁷⁷.

היסוד של היתר השמחה לכבוד ה' עובד כחוט השני בשיטות רבינו יונה ומהר"ל בענין שמחה בנפילת רשעים ובשיטת הרב זצ"ל בענין תיקון ברכת המינים.

נוכל לומר, אם כן, שכשישראל שרו על ים סוף מדובר בשמחה ובשירה שהם לכבוד ה', על שנעשה דין ברשעים ואויבים, אך אין שמחה על עצם סבלם וייסוריהם של שונאיהם, ולא משום שנאה אישית בנגיעות אישיות¹⁷⁸.

למעשה, ברוח זו שרו ישראל "אז ישיר" בטביעת המצרים, כמבואר בשמות רבה¹⁷⁹: "...כיון שבאו על הים וראו גבורתו של הקב"ה היאך עושה משפט ברשעים כמה דתימא ותאחו במשפט ידי (דברים לב: מט) ושקע את מצרים בים מיד 'ויאמינו בה', ובזכות האמונה שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה".

176א. ראה סנהדרין דף ל"ז, ע"ב וכשבאים העדים להעיד דיני נפשות עלולים לומר מה לנו לחוב בדמו של זה, והלא כבר נאמר 'באבוד רשעים רינה'.

177. עוד אחרונים עמדו על היסוד של כבוד שמים ביחס לשמחה במפלת רשעים, ראה בילקוט מעם לועז על משנה זו באבות שהביא כך ממדרש שמואל, ובעץ יוסף על אבות (פרק ד') לר' חנוך זונדיל.

178. ראה מאמרו של הרב יעקב אריאל בספר "ערכים במבחן מלחמה" עמ' 89, ובתחומין כרך ד' עמ' 192. וראה גם בספורנו לשמות יח: ט, שמשמע ששמחה שהיא לכבוד הבורא בהחלט מותרת. "ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו מיד מצרים" (שמות יח: ט) "לא שמח על אבדן מצרים כראוי למקנא לכבוד קונו כעניין ישמח צדיק כי חזה נקם (תהילים נח: יא) אבל שמח על טובתם של ישראל". כלומר אילו היה מקנא לכבוד קונו, היה שמח כראוי, אבל שמחתו היתה רק בהצלת ישראל, ובזה היה חיסרון לשמחתו כי היה למעשה מיצר על איבוד המצרים, כמבואר ברש"י על הפסוק ובסנהדרין דף צד, ע"א.

179. שמות רבה כג: ב.

בדרך זו, נוכל להבין מדרש¹⁸⁰ על ברכות תפילת העמידה, המחפשת סיבה הסטורית מתאימה לכל ברכות העמידה, על פי מה שאמרו מלאכי השרת בעקבות אותו אירוע.

כשטבעו המצרים בים פתחו מלאכי השרת ואמרו בא”י מכניע זדים...^{180א} כשנושעו ישראל ועברו בים סוף ואמרו שירה ויושע ה' פתחו מלאכי השרת ואמרו בא”י מצמיח קרן ישועה.

אותם מלאכים שנמנעו מלומר שירה על מפלת המצרים, הם אלה הקובעים ברכת ”מכניע זדים”. מפני שהם מלאכים ומשוללים כל פניות אישיות ושנאה אישית כלפי המצרים, לכן כשרואים שהקב”ה עושה דין ברשעים קובעים על כך ברכה. דוגמת אותם מלאכים הוא שמואל הקטן, לפי דברי הרב זצ”ל, ש”ידמה בזה לאדון כל המעשים שמנהיג עולמו גם במשפט עם רחמים”¹⁷³. מצד אחד הוא אומר ”בנפול אויבך אל תשמח” ומאידך גיסא הוא היודע לתקן ברכת המינים כדי להכניעם ולשברם בשעה שהצרו לישראל¹⁸¹.

כך, אנו מבקשים לברך ולשיר עת יפרוק ה' צרינו מעלינו, כלשון מדרש תמורה¹⁸²:

”ועת לדבר” – (קהלת ג: ז) כנגד ”ויפרקנו מצרינו” (תהילים קלו) ובשעה ששבר זרוע האומות אנו מבקשים לומר שירה שנאמר שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהילים צח: א) וכתוב בתריה הודיע ה' ישועתו לעיני הגויים גילה צדקתו” (שם שם: ב) וכתוב ”זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל כי לעולם חסדו” (שם שם: ג).

180. מובא בשבלי הלקט בסימן יח – ועיין גם בביהמ”ד יליניק ח”ה עמ' 54, ובנתיב בינה לרב יששכר יעקובסון ח”א עמ' 264–265. ובאוצר המדרשים אייזנשטיין עמ' 585.

180א. ראה ברכות דף כח, ע”ב: אמר ר' לוי ברכת המינים ביבנה תקנוה כנגד מי תקנוה? א”ר לוי לרבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני כנגד ”אל הכבוד הרעים” (תהילים כט: ז).

181. ראה רמב”ם הלכות תפילה ב: א.

182. מדרש תמורה (תמורה כד) אוצר המדרשים – אייזנשטיין עמ' 583. ועיין בספר מעיין הברכות לר' אברהם קרול שמציין מדרש זה כמקבילה לגמ' בברכות דף י, ע”א, שאמר דוד שירה במפלתן של רשעים.

מרחבי ארץ ישראל



להוסיף אומץ !!!*

נתונים אנחנו כעת בעצומו של שלב חדש ומכריע במאבקנו הלאומי על ארץ ישראל. נמצאים אנו בתקופה של מלחמה, כאשר בחלקים מגופנו הלאומי החי רבה מאד המבוכה, וניכרים אפילו סימנים בולטים של יאוש ואובדן דרך.

והנה דוקא בימים הללו, המקודשים כל כך בנוראותיהם, כמו פורץ ועולה מאליו ממעמקים, ממקור סגולת ישראל הנעלמת, ממקור מפעם התושיה האלמותית, הד קול תורתו החי של רבנו זצ"ל, והוא מברר ומפקד את דעתו המכרעת בהחלטיות אחראית לפקודת הימים.

ממקור הוראתו והדרכתו של אביהם של ישראל, מורה הדור והדורות, מרן הרב זצ"ל, בענין הכותל. מאותם ימי אלול של שנת תר"צ, כאשר רבו, כבדו וגם נוראו נגישות הסחיסות והאיומים שעמדו אז על הפרק בכל מרירות לחצם, מתוך אומות העולם אשר בנקל תסובבנה אותנו בכחש ובמוקשי רצח לשם הסכם ויתור על כותל בית חיינו, ונכבדי העם חרדו ורעדו, דנו וטענו לשלומנו של הישוב כולו בארץ, לשמירת חייהם של הרבה הרבה נפשות מישראל – והוא הכהן הגדול, כחלמיש צור לא נעתק ממקומו. ממקור העוז והתעצומות של אז, נמשכת ועולה עוד בכפלים לתושיה, עמדתו הנחושה והנחרצת של רבנו זצ"ל, קול דודי דופק, הולך וחזק מאד, מברר ואומר:

לא ברפיון רוח ותרני ביחס לירושלים ולמרום מקום מקדשנו, ביחס לגלילות יהודה השומרון ועזה של ארץ בית חיינו כולה, נשיג את בטחון שלומנו ומשמרת חיינו. לא מתוך כך יבושו ויסוגו שונאינו. אין בידינו לסגת ולזוז מעמדת בעלותנו האלוהית על מקומנו זה, ואך בהחזקת בצרונונו בו וממנו, המשך קיומנו ועז עליתנו והתקדמותנו. אך מתוך כח הנצח, השמור והערוך, הגנוז והמוכן לנו בו בנחלת חיי עולם, זה הגודש את נשמתנו הלאומית מוכן כבר להתפרץ ולהתגלות,

* נאמר בהיכל ישיבת "מרכז הרב", במלאות שש שנים לפטירת רבנו, הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל.

לחסן ולרומם – קבועה לנו ההכרעה והתשובה בשאלת חיי השעה שלנו.

כמאמר חז"ל (יומא כט.) ש"הרהורי עבירה קשים מעבירה", כן קשה היא לגופו של כלל ישראל החי הנבנה והנגאל, אימת הפחדים וזעזועי דלדוליהם הנפשיים, יותר מחרבם של מעשי יסורי המלחמה והמאבק בעצמם. וארץ ישראל היא גקנית לנו בהרבה יסורים!!! אך התדהמה הפנימית, אובדן הדרך הלאומית של חלקים מרכזיים של הציונות החלוצית, של הציונות העמלנית, זו הגובלת ממש בהתמררות של יאוש, היא היותר קשה לנו. מחלחלת היא כארס בתוכנו אנו, מאיימת היא להרוס את מירקם הנפש של העם הבריא והמרגיש, של אותם המאושרים אשר קרא ד' אל ציון כבר ברינה לחיות ולהחיות, להיבנות ולבנות את בית ישראל, לרשת וליישב את מקום נחלתו, להקים את תורתו ולהחזיר את שכינתו.

והעולם – מתקומם הוא נגדנו בכל תוקף כאשר אנחנו שוכחים את עצמנו ומתקוממים מול עצמיותנו ברפיון.

השעה היא שעה מיוחדת, נוראה ומופלאה כאחד –

"וממנה יושע"!!!

דוקא מתוך העומק של הצרה מופיעה היא הפדות והרווחה ומתוך המעמקים הנפשיים, המדוכדכים בערבובייתם ומדולדלים ברפיונם, מופיע והולך דבר ד' המיוחד אלינו בקראנו אליו.

הברו נושאי כלי ד'!!! הברו הבונים!!! להוסף אומץ!!! השעה היא שעה של מפעל, ועתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו (ויקרא רבה פרשה כז' ב').

"לך כנוס את כל היהודים" – את כל היהודים ממש, בכל הצורות ובכל המישורים. החורשים לחרוש, הנוטעים לנטוע והבונים לבנות, ביתר שאת וביתר תוקף מאשר מעולם. על כל פועלים מוכשרים בשדה העבודה המדינית והפוליטית לקום ולעשות, ועל מחזקיהם ליסד ולסמוך, ועל המבררים והמשפיעים לברר ולהעמיק לרומם לחזק ולהודיע: אל תפחדו מגערת אדם ומלחציו, אל תבהלו מחלומות פתאים, דגלו בדגל עליון על כל, אשר בו ידגול עם בחיר אל אלוהי עולם.

אם גם לשעה ידלחו מימי באר התחיה הלאומית, אם גם רפש גם טיט יגרפו הם אתם – לא יקשיב ישראל לקול מייאשיו, לקול מהירי הלב, הבאים כעת להחליש ידיים רפות, במקום שחובת קודש קודשים היא לחזקן.

כמו הכלל הרוחני הידוע בעולמו של היחיד, שהרהורה של תשובה הוא עיקרה ויסודה, וממנו באמיתותו תוצאות חיים ומעשה לכל עניינה וצדדיה, כן גם במישור הלאומי. העמקת המחשבה התחייתית שלנו, זו אשר נשטפה על ידי זרם מחשבות שטחיות, שאינן אומרות את מגמתה העמוקה, בנינה של תודעה לאומית-ארצישראלית יותר שלימה – היא אשר קובעת ומבטיחה את תעצומותינו הממשיות, את אמונת עתנו וחוסן ישועתנו. נשתדל כולנו לעסוק בחבובן של הדעות אשר תבאנה לאמוץ לאומי בקרב עמנו. נשתדל לחזק כמה שיותר את ההכרה הלאומית ולאמץ מתוך כך ידיים רפות של פועלים מוכשרים לעבודתנו הלאומית המעשית. ומעל לכל, יש לעדן את המחשבות, לחדדן ולבררן ולהרבות בהן אמונה אמיצה ועמוקה משפעת הגיוני הקודש האצורים בנשמתם של ישראל, ולהעלות בזה את התחיה הלאומית למרומי הקודש שמשם לוקחה.

ואומר מרן הרב זצ"ל:

לא הד קול שעם שנאוי בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח
מרודפיו לבדו, ראוי להשיב לתנועת-עולמים זו את חייה, אלא
שגוי קדוש, סגולת העמים, גור-אריה-יהודה, נעור מתרדמתו
הארוכה, והנה הוא הולך ושב אל נחלתו, אל גאון יעקב אשר
אהב סלה.

אל ארץ מיוחדת ומופלאה בסגולתה העליונה, ארץ הכוללת בכח יסוד תרבותה
ומפעלה על החיים השוכנים בה, את הצורה התמציתית של כל סדרי החברה והיחיד על
פי המטבע האלוהית המיוחדת המתאמת אל החיים, המרחיבתם ומטהרתם ומרוממתם,
לקרבם אל תכלית הויתם.

ממקור גאון האומה הפנימי, התמים והנאדר בעוז עצמיותו, ישמע הד הקול המרומם
של רבנו זצ"ל, הד הקול המרומם של רוח ישראל האמיתי, המברר ומודיע את
המשמעות המלאה של מפעל תקומתנו הלאומית בארצנו, להדרכת תוקף המשך בנינה
ושיכלולה. וכה דברו הגלוי אל כל ישראל (להלכות צבור כרוז קל"ז):

ב"ה, כה - תברכו בני ישראל - טבת התשל"ח

עת להזכיר

יש להזכיר ולשנן המושכלות-הראשונות.
הממשלה, העם, הדורות.

הממשלה היא של עם-הסגולה, עם-הנצח, עם-זו-יצרתי לי, של העם הזה של הארץ הזאת. כי בחר השם בציון. העם החוזר, בפקודת קורא-הדורות, אל נחלת-אבותיו, אל נחלתו המובטחת אל אברהם-אבינו, בתקומת בריתו את יצחק, בהמשך נחלתו ליעקב לזרעו-בחיים שהיא בלי-מצרים, הנתונה מורשה אל תורה ציוה משה מורשה קהילת-יעקב.

הדרכת התורה הנצחית היא כי בני-ישראל יוצאים, תמיד תמיד, ביד-רמה, ויציאה זו כניסה היא הביתה, בריש-גלי, ולא בצנעה ובמחתרת, אלא בכל תוקף דבר השם וחוקיותו המוחלטת, המפקדת ברור כי הארץ הזאת תהיה בידה של האומה הזאת ולא ביד אומה אחרת, כתמימות העם ותורתו כן תמימות ארצו כולה. ערכה של הממשלה, הנאמנה לתפקידה, של המחזיר שכינתו לציון, הוא בתוקף ערכה השלם של שיבת ציון. כן ירום הודה ותינשא תפארת כבודה והצלחת פעליה בתוך העם כולו וארצו ולעיני כל אפסי תבל ויושבי-בה, בראותם היטב כל שם השם אלהי-העולם, הנקרא עלינו בשובו שבות עמו ונחלתו כולה, בהופעת רוחו אשר עלינו ודברו אשר בפינו, ובסדרי חיינו, הצבוריים והאישיים, ומתוך-כך תגדל ותאדר כל ברכת השם אשר עלינו על דורנו ודורותינו, ודור-לדור ישבח מעשיו, וישכלל כל אמתתו של העוז הנשגב המסדר לנו כל מלואו של השלום השלם והקיים, לישראל ברית-עולם.

בצפית ראיית הישועה השלימה

צבי יהודה הכהן קוק.